

Justinas Dementavičius

Sąjūdžio tapatybės beiėskant: sovietinės reflektyviosios modernybės bruožai Lietuvoje¹

Santrauka: Straipsnyje nagrinėjamos Sąjūdžio kaip socialinio judėjimo populiarumo pirmaisiais jo veiklos mėnesiais prielaidos. Ginama tezė, kad Sąjūdžio oficialiai deklaruota tapatybė buvo viena iš priežasčių paskatinusių įvairiausių Lietuvos socialinių tinklų ir grupių vienijimąsi siekiant tuometinės sovietinės sistemos pertvarkos. Specifię, įtraukiančią Sąjūdžio tapatybę galima suprasti nagrinėjant du veiksnius – a) judėjimo santykį su režimu bei visuomene ir b) siekiamus tikslus. Pirmuoju atveju jis ne tik kritikavo tuometinį sovietinį režimą, bet ir siūlė pokyčių programą, kuri iš esmės rėmėsi reformistinio komunistų partijos sparno argumentais. Tokiu būdu galima kalbėti apie ypatingą neosovietinės reflektyviosios modernybės fenomeną. Antruoju atveju Sąjūdį galima matyti kaip daugiatikslį socialinį judėjimą, siekusį įtraukti skirtingas problemas (pagrinde ekologines, socialines, ekonomines, švietimo ir tik iš dalies politines) nedeklaruojant politinės nepriklausomybės siekio ar nesikoncentruojant tik į tautinius klausimus.

Pagrindiniai žodžiai: Sąjūdis, tapatybė, reflektyvioji modernybė, daugiatikslis socialinis judėjimas

Key words: Sąjūdis, identity, reflective modernity, multi-issue social movement

Įvadas

*Tėvyne, tu mano tėvyne,
Su kuo ir prieš ką tu eini?*
Just. Marcinkevičius,
„Tėvyne dainų ir artojų“

Vienoje iš viešų diskusijų dėl Sąjūdžio prigimties buvo galima nesunkiai išvelgti kelias nuomones, būdingas analizuojant Sąjūdžio prigimtį ir tapatybę. Pirmajai atstovauja Nida Vasiliauskaitė. Skeptiškai vertin-

dama Sąjūdžio laisvės idealą, ji teigia, kad „ne demokratija, asmens laisvė ir žmogaus teisės buvo tikroji Sąjūdžio vėliava, o „lietuvybė“, „tautiškumas“, kapitalizmas“ (Vasiliauskaitė 2010). Šitaip Sąjūdis pirmiausia regimas kaip judėjimas, paskatintas lietuvių tautinių sentimentų. Antrajai nuomonei atstovauja su ja polemizavusi E. Wittig-Marcinkevičiūtė. Ji primena, kad „Sąjūdžio renginiuose dalyvavo geras trečdalis Lietuvos gyventojų, ne tik disidentai, tremtiniai,

¹ Tyrimą finansavo Lietuvos mokslų taryba (sutarties nr. LIT-1-29). Autorius taip pat norėtų nuoširdžiai padėkoti visiems, kurie pagelbėjo rašant ir renkant duomenis šiam straipsniui: A. Ramonaitė ir J. Kavaliauskaitė už vertingas pastabas bei diskusijas, A. Trinkūnaitė už *Atgimimo turinio* analizę ir, be abejo, visiems Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariams, interviu skyrusiems savo laiką.

politiniai kaliniai ar kiti represuoti asmenys“ (Wittig-Marcinkevičiūtė 2011). Išskirdama represuotuosius kaip vieną iš Sąjūdžio grupių, ji primena, kad veik visa Lietuva buvo Sąjūdis, kuris, kaip teigė V. Landsbergis:

[Sąjūdis] atliko istorinį žygį: sutelkė daugybę geros valios žmonių ir be jokio revoliucinio smurto ir vos per 20 mėnesių išlaisvino Lietuvą... (Landsbergis 2009)

Taip išryškinamas Sąjūdžio spontaniškumas, nesusitelkimas prie konkrečios tapatybės ar geriausiu atveju suponuojama valstybės nepriklausomybė kaip sąmoningas visos Lietuvos siekis, kurį ir įkūnijo Sąjūdis.

Ši publicistinė diskusija daugiau ar mažiau atskleidžia ne tik visuomenės įsitikinimus apie patį Sąjūdį, bet ir akademinis svarstymus apie šio judėjimo atsiradimą. Taigi N. Vasiliauskaitė gali būti suprantama kaip atkartojanti dar A. Lieveno studijoje *Pabaltijo revoliucija* pateiktą nuomonę, kad Sąjūdis – tautinių sentimentų įkvėptas judėjimas: „tautinė kova buvo daugiausia darbas nedidelės aktyvistų grupės, kursčiusios gana neapibrėžtus gyventojų jausmus“ (Lieven 1995; 229; ši tezė taip pat ginama Klumbytė 2000). Panašius argumentus pateikia ir studijos, žvelgiančios į SSRS žlugimą kaip į etninio judėjimo padarinį (Bremmer and Taras 1993). Kiek kitoks naratyvas būdingas Lietuvos istoriografijai. Jame tautiniai Sąjūdžio elementai nėra patys svarbiausi, o pirmiausia kalbama apie nepriklausomybę kaip pagrindinį Sąjūdžio tikslą. Pavyzdžiui, vienoje paskutiniųjų istorinių studijų – Č. Laurinavičiaus ir V. Sirutavičiaus knygoje

Sąjūdis: nuo persitvarkymo iki Kovo 11-ojos – Sąjūdžio istorija suvokiama kaip visapimančios kovos dėl nepriklausomybės istorija ir dėsningai baigiama 1990 m. kovo 11-ąja. (Laurinavičius and Sirutavičius 2008; taip pat Furmanavičius 2009). Galiausiai paminėtinos ir studijos, skirtos specifinėms temoms ir problemoms, būdingoms vėlyvajam sovietmečiui. Nors jos atvirai neoponuoja nė vienai iš pateiktų pozicijų, tačiau, pabrėždamos kitus to laikotarpio aspektus nei „tradicinė“ diskusija, leidžia suvokti vėlyvąjį sovietmetį, per kurį susikūrė Sąjūdis, kaip neredukuotina į vien tautiškumo ar valstybingumo atkūrimo siekio plėtotę (Kirby 1999; Dawson 1996; Rinkevičius and Balockaitė 2008).

Vis dėlto toks Sąjūdžio vertinimas kelia nemažai klausimų ir abejonių. Pirmiausia tie, kurie plėtoja valstybingumo atkūrimo paradigmą, dažnai neatsižvelgia į sovietinį socialinį ir politinį Sąjūdžio atsiradimo kontekstą. Sąjūdis steigėsi gana ypatingomis sąlygomis, kurios jau leido kritikuoti sovietinį režimą (ar bent kai kuriuos jo aspektus), bet dar neleido kalbėti apie nepriklausomybę. Tad kaip ir kam iš tiesų Sąjūdis telkė visuomenę pirmaisiais savo veiklos mėnesiais? Dar daugiau – kur šioje kovoje su „totalitarizmu“ atsiduria „nepolitiniai“ interesai ir alternatyvūs naujieji judėjimai? Kodėl ir kaip jie tapo neatskiriami nuo Sąjūdžio? Galima įtarti, kad esminis nesutarimas vertinant Sąjūdį kyla kaip tik dėl to, kad iki šiol nėra deramai suvokti paties Sąjūdžio deklaruoti tikslai, jų daugiaprasmiškumas ar veikiau daugiabriauniškumas. Taigi pa-

grindinis šio straipsnio tikslas – pamėginti atkurti viešai deklaruotą Sąjūdžio tapatybę pirmaisiais jo veiklos mėnesiais, kai vyko iki tol precedentų neturėjusi visuomenės mobilizacija. Ginama šio straipsnio tezė yra ta, kad paties Sąjūdžio tapatybė neredukuotina į vieną principą, o pats Sąjūdis negali būti vertinamas kaip vienatiksliis socialinis judėjimas. Kelinama prielaida, kad vienas iš svarbiausių veiksnių lėmusių Sąjūdžio populiarumą ir sėkmę kuriant plačią koaliciją buvo plati programa, įtraukusi skirtingus tikslus, t.y. neapsiribota vien politiniu suverenitetu ir tautine saviraiška. Kitaip sakant, skirtingai, nei įprasta manyti apie Sąjūdį kaip apie kryptingai siekusio vieno tikslo, tautinės nepriklausomybės, teigiama, kad jis – daugiatiksliis judėjimas, kuriam politiniai siekiai mobilizuojant Lietuvos visuomenę nebuvo svarbiausi.

Atsakydamas į klausimą, kas buvo Sąjūdis, šiame straipsnyje nagrinėsiu Sąjūdžio tapatybę nuo 1988 m. birželio, kai susikūrė Sąjūdis, iki tų pat metų pabaigos, kai Sąjūdis tapo masiniu judėjimu, apimančiu beveik visą Lietuvą, bet dar nebuvo paskelbęs, kad pagrindinis jo siekis – nepriklausomybė. Pasitelkiamas Alaino Touraine'o siūlytas ir Manuelio Castells'o aktyviai naudotas socialinių judėjimų tapatybių tyrimo modelis. Remiantis tuo, kad „socialinius judėjimus reikia suprasti taip, kaip jie patys save apibūdina: jie yra tai, kas sakosi esą“ (Castells 2006; 84), analizuojami trys svarbiausi judėjimo savivokos parametrai: tapatumas (kaip judėjimas suvokia pats save, kieno vardu jis kalba), priešininkas (judėjimo nurodomas

priešas) ir vizija, arba socialinis tikslas (socialinės santvarkos idealas, kurį judėjimas norėtų įgyvendinti) (ten pat, 85-86). Tyrimo šaltiniai yra keleriopi: viešai skelbtos sąjūdžio programos, oficialios Sąjūdžio iniciatyvinės grupės (IG) narių kalbos, dalyvių prisiminimai apie ankstyvąją Sąjūdžio veiklą ir oficialūs Sąjūdžio laikraščiai (*Sąjūdžio žinios* ir savaitraštis *Atgimimas*), kurie atspindi ir plėtoja svarbiausius Sąjūdžio idealus.

Sąjūdžio tapatybės analizė gali padėti suprasti, kaip jis vos per kelis mėnesius sugebėjo mobilizuoti žmones ir tapti plačiu masiniu judėjimu. Tačiau Sąjūdžio gebėjimo veikti sovietinėje aplinkoje klausimas, nors ir susijęs su pirmuoju, deklaruotos tapatybės, yra kiek sudėtingesnis, nes, be deskriptyvaus Sąjūdžio aprašymo, būtina pateikti ir tam tikrą teorinę interpretaciją apie galimą socialinių judėjimų prigimtį vėlyvųjų sovietmečiu. Šiuo atveju bus mėginama sujungti dviejų lygmenų tyrimų strategijas. Viena vertus, bus remiamasi makrosociologine analize suvokiant Sąjūdį kaip vėlyvosios modernybės produktą ar konkrečiau – sovietinės reflektyviosios, save suvokiančios, modernybės išraišką. Reflektyvioji modernybė yra gana kompleksiškas reiškinys, kurį keliais žodžiais apibūdinti yra be galo sunku. Vienas iš jos sampratą pasiūliusių autorių U. Beckas ją apibrėžia taip:

„...kūrybingo (savęs) naikinimo galimybė [...]. Paprasta (arba ortodoksiška) modernizacija nuo pat pradžių reiškia, pirma, tradicinės visuomenės formos panaikinimą (angl. *disembedding*) ir, antra, industrinės visuomenės formų įdiegimą (angl. *re-embedding*), o reflektyvi modernybė reiškia, pirma, industrinės visuomenės formos panaikinimą ir,

antra, kitos modernybės įdiegimą“ (Beck et al., 1994, 2)².

Taigi, suvereni tautinė valstybė ir pati SSRS yra specifiniai modernybės produktai, o Sąjūdis yra (reflektyviai) modernus visuomenės atsakas į radikalios modernizacijos projektus, vykusius Sovietų Sąjungoje. Tai reiškia, kad jo atsiradimas turėtų būti sietinas ne su mėginimu sugrąžinti „senąją“ etninę visuomenę, o pirmiausia su noru įveikti sovietinės modernybės iššūkius ir sumažinti jos keliamas rizikas, naudojantis „atnaujintą“ modernybės įrankiais³. Trumpai tariant, M. Gorbačiovo pasiūlytą ir Sąjūdžio perimtą progreso modelį reikėtų suprasti kaip mėginimą sukurti naują, kitokią, geresnę, pažangą.

Galima išskirti kelias svarbiausias reflektyviosios modernybės reiškimosi formas, kurios traktuotinos kaip aktualios. Reflektyvi modernybė yra neatskiriama nuo rizikos visuomenės sampratos. Susiklosčius šiai socialinei situacijai:

„...industrinės visuomenės pavojai pradeda vyrauti viešuosiuose, politiniuose ir privačiuose ginčiuose bei konfliktuose. Industrinės visuomenės institucijos ima kelti grėsmes, kurių jos negali kontroliuoti, ir jas įteisina. [...] Viena vertus, visuomenė vis dar priima sprendimus ir veikia atsižvelgdama į senosios industrinės visuomenės principus, o kita vertus, interesų organizacijas, teisinę sistemą ir politiką užgožia debatai ir konf-

liktai, kylantys dėl rizikos visuomenės dinamikos.“ (Beck 1993, 5)

Įvardintini keli reflektyviajai modernybės visuomenei būdingi bruožai, kurie skiria ją nuo ankstesnės industrinės: a) sąmoninumo pagrindas – teorinis, mokslinis žinojimas; b) visuomenės tikslas – rizikos panaikinimas; c) etosas – saugumas; d) vieningumo pamatas – nerimas „aš bijau“; e) visuomenės struktūra – individualizacija (Rinkevičius 2002; 110). Šie principai sudaro prielaidas kelti hipotezę, kad jų pasireiškimas leistų kalbėti apie sovietinės reflektyvios modernybės visuomenę pasireiškusių Pertvarkos metais.

Antrasis analizės lygmuo susijęs su mėginimais paaiškinti Sąjūdį kaip integralų socialinį tinklą. Paprastai kalbant apie socialinio tinklo atsiradimą ir plėtrą nagrinėjamos struktūrinės ir sisteminės jo atsiradimo prielaidos ir kaitos dinamika. Tačiau tinklo plėtra ir tvarumas priklauso ne tik nuo jo sutelktumo ir tankumo (egzistuojančių organizacijų ir asmeninių santykio tinklo), bet ir nuo paties tinklo tapatybės, savivokos, kuriamų socialinių normų, kurios leidžia išskirti ir įtraukti skirtingas visuomenines grupes ir kartu nurodyti tinklaveikos kryptis. Remiantis Mario Diani galima teigti, kad „socialinis judėjimas yra neformalių daugelio individų, grupių ar asociacijų są-

² Taip pat ši teorija plėtojama Beck 1993; Giddens 2000 ir kt.

³ Panašią tyrimo logiką savo straipsniuose siūlo Leonardas Rinkevičius (pvz., Rinkevičius and Baločkaitė 2008), tačiau pastebėtina, kad jis linkęs redukuoti modernizacijos problemą į industrializaciją taip akcentuoja žaliųjų judėjimo išskylinimą. Tačiau taip lieka nepastebėti kiti modernybės raidos elementas vėlyvajame sovietmetyje, pavyzdžiui, centralizacijos, biurokratizacijos, kultūrinės unifkacijos ir pan. (Leonavičius and Keturakis 2002)

veikų tinklas, įtrauktas į politinį ar kultūrinį konfliktą, remiantis bendra kolektyvine tapatybe.“ (Diani 2009; 301)

Sąjūdžio gebėjimas pateikti alternatyvias socialinės tikrovės interpretavimo schemas lėmė, kad jis tapo ne tik socialines normas išreiškiančiu ir iš dalies kuriančiu dariniu, o ir gebančiu esamus visuomenės įsitikinimus panaudoti praktinei politikai įgyvendinti, kartu išsaugant savo paties integralumą. Kitaip sakant, suvokiant retorinį tapatybės matmenį, taip pat būtina suprasti tapatybę kaip nepriklausomą veiksnį, lemiantį socialinio judėjimo, šiuo atveju – Sąjūdžio, dinamiką. Bus mėginama parodyti, kad mobilizuojant vėlyvojo sovietmečio visuomenę bendrai veiklai didelę įtaką turėjo tai, kaip buvo panaudoti simboliniai resursai (idėjos, socialinės normos ir pan.) įtraukiant individus į politines ir socialines iniciatyvas. Klausimas darosi dar įdomesnis žinant, kad iš pat pradžių Sąjūdis negalėjo kalbėti nei apie nepriklausomybę, nei apie tautinį pasipriešinimą, bet jau turėjo būti kartu ir alternatyvus, antisovietinis, ir sisteminis, gorbaciovinis.

Atsakant į iškeltus klausimus ir siekiant numatytų tikslų, darbas suskirstytas į dvi dalis. Pirmojoje dalyje daugiausia dėmesio skiriama Sąjūdžio savipratos ir Kito įvardijimo problemai. Taip siekiama dar kartą prakalbinti Sąjūdžio tekstus ir priminti, su kuo ir prieš ką jis telkėsi. Tai leistų ne tik geriau suprasti Sąjūdžio tapatybę, bet ir pamatyti, kaip pats Sąjūdis suvokė ir aktualizavo tuometinės visuomenės grėsmes. Antrojoje dalyje bus nagrinėjami Sąjūdžio tikslai ir vizijos, ne tik kaip atspindinčios papildomą jo tapatybės matmenį, bet ir leidžiančios su-

prasti jį kaip daugiatikslį socialinį judėjimą. Būtent tokio pobūdžio judėjimas galėjo suprantamai pateikti daugelį visuomenei aktualių problemų ir sutelkti visuomenę kolektyviniam veikimui.

1. Sąjūdžio tapatybės elementai: su kuo ir prieš ką buvo Sąjūdis?

Saviprata ir/ar priešo, Kito, įvardijimas yra laikomi vienais svarbiausių socialinės tapatybės ir politiškumo elementų. Kalbant apie šiuos tapatybės dėmenis Sąjūdyje galima lengvai prieiti prie dviejų dedukcinių išvadų. Suvokiant Sąjūdį kaip vien tik tautinį judėjimą neišvengiamai tektų remtis nacionalizmo teorijų prielaidomis ir interpretuoti jį kaip išimtinai Mus, lietuvius, gynusį, nukreiptą prieš Kitus, kitataučius, judėjimą. Sąjūdžio kaip nuo pat pradžių už valstybingumą kovojusio darinio interpretacija skatintų daugiau kalbėti apie geopolitinę kitybę ir tapatybę, priešpriešinant Lietuvą Rusijai ar Sovietų Sąjungai, arba pabrėžiant atskiros Respublikos pilietybės būtinumą, kaip tai buvo daroma vėlyvuosiuose Sąjūdžio tekstuose ir kalbose.

Abiem atvejais abejonių kelia tai, kad Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis (LPS) šitaip būtų galėjęs įtraukti tik dalį gyventojų (būtų eliminuoti kitakalbiai, jei būtų iškelta tautinė tapatybė, ir iškiltų nepiliečių klausimas, jei būtų iškelta valstybinė tapatybė) ir sukėlęs santykių su Maskva įtampą. Kitaip sakant, Sąjūdis būtų neturėjęs kaip tapti nei platus, nei patrauklus dėl savo atviro konfliktiškumo. Tad klausimas, kaip Sąjūdis apibrėžia save ir kitą, ką ir kaip telkė, reikalauja

kur kas nuodugnesnės analizės ir gilesnio supratimo. Neretai pabrėžiama, kad Sąjūdžio iniciatyvinę grupę (IG) sudarė gana skirtingų interesų, profesijų ir pažiūrų žmonės, pirmiausia pabrėžiant skirtingų santykių su komunistų partija plotmę.

Tokio tinklo branduolio susidarymas dar gali būti paaiškintas asmeninėmis pažintimis ir tiesioginiu bendravimu, tačiau kai tenka kalbėti apie Sąjūdį kaip kolektyvinę tapatybę turinčią visumą, kuri egzistuoja lyg tam tikras „įsivaizduojamas tinklas“ (paprastai vienas kito nepažįstančių, dažniausiai niekada nemačiusių ir tik bendrų idėjų bei pavienių asmenų vienijama sąjunga), tokia tiesioginio tarpasmeninio ryšio kaip siejančio veiksnio reikšmė tampa minimali. Tad pagrindinis klausimas turėtų būti formuluojamas taip: kaip buvo apibrėžiama, kokie žmonės galėjo įsiliesti į Sąjūdį?

1.1. Mes-visa Lietuva ir naujojo žmogaus struktūra

Mėginimas apibrėžti Sąjūdį remiantis tapatinimusi, „mes“ suvokimu, yra gana sudėtingas. Atrodo, kad tokios vienos aiškos grupės, į kurią kreipėsi Sąjūdis, net nėra. Nuo pat pirmųjų dienų, pirmą kartą viešai paskelbus savo veiklos gaires, Sąjūdis yra „visiems, nepriklausomai nuo amžiaus, tautybės, išsilavinimo, [kuriems] pabodo paradinis persitvarkymas“ („Sąjūdžio žinios“, Vaišvila Z. and Lapienis S., 1988.06.13, Nr. 2). Net ir vėliau pateikiamos Sąjūdžio narystės formuluotės yra ne mažiau abstrakčios ir visa apimančios. Pavyzdžiui, „Sąjūdis buria pozityviai veiklai, tauriems darbams

visus geros valios žmones, visus, neabejingus tėvynės likimui“ („Sąjūdžio žinios“, Kuolys D., 1988.07.29, nr. 15); vienoje iš pirmųjų programų teigiama, kad „Sąjūdis telkia visus savaveiksmius persitvarkymo šalininkus, jų žinias, sugebėjimus ir pastangas, nepaisant tautybės, tikėjimo, profesijos ar kitokių skirtumų“ („Atgimimas“, 1988.10.10, nr. 2).

Taigi nurodoma, kad prie Sąjūdžio gali prisidėti visi, kurie jam pritaria. Iš esmės tas pat kartojama net ir vėliau „radikalia“ laikytos Kauno grupės programos projekte, tad nebūtų klaidinga teigti, jog į Sąjūdį iš tiesų galėjo įsitraukti visi, kurie palaikė jo tikslus, pradedant komunistų partijos nariais ir baigiant disidentais. Toks pri(si)siskyrimas Sąjūdžiui per jo veiklos palaikymą ištrynė ribą tarp tų, kurie buvo aktyviai įsitraukę į Sąjūdžio veiklą, ir tų, kurie tiesiog palaikė vieną ar kitą iniciatyvą. Tad ne tik visa Lietuva tapo Sąjūdžiu, bet ir Sąjūdis tapo visa Lietuva, tikruoju ir vieninteliu žmonių atstovu: „Mes žengiamo į rinkimus [...] Mes pasmerkėme mums primestą rinkimų sistemą **vienu milijonu aštuoniais šimtais tūkstančių parašų.**“ [paryškinta originale] („Atgimimas“, 1989.02.10, nr. 6). Nesunku užčiuopti, kad „mes“ čia yra beveik du milijonai pasirašiusių žmonių, šitaip einančių į rinkimus kartu su Sąjūdžio kandidatais, kurie ir įkūnija „mes“. Tokia formuluotė leidžia manyti, kad teiginys „visa Lietuva buvo Sąjūdis“ nėra metafora, o realus siekis – visi, kam rūpėjo pertvarka, visi, kam rūpėjo Lietuva, visi, kas nebijojo parodyti savo palankumo IG skelbiamiems tikslams, galėjo tapti Sąjūdžiu.

Kartu priklausymas Sąjūdžiui nebuvo „primordialus“, nulemtas iš anksto. Tarpimas judėjimo dalimi pasireiškė ne per „objektyvų“ priskyrimą vienai ar kitai grupei, juolab pačiam Sąjūdžiui kaip instituciniam dariniui, o tik per sąmoningą individualų asmens pasirinkimą ir suinteresuotumą. Galima teigti, kad Sąjūdžio žmogus tiesiog turėjo būti laisvos valios ir politinio veiksmo žmogus, kuriam „nusibodo, kuris pavargo gyventi pagal dūdelę“ („Sąjūdžio žinios“, 1988.07.04, nr. 5). Bene aiškiausiai asmeninio pasirinkimo svarbą kuriant naują tvarką pabrėžė R. Ozolas iš dalies programiniame pirmojo *Atgimimo* numerio straipsnyje. Jis išsakė idėją, kad „svarbiausi Sąjūdžio žodžiai [yra] dora, protas, dvasia“, t. y. individualios savybės. Pats asmeninis atsinaujinimas, savikūra, yra svarbiausia politinės tvarkos atnaujinimo prielaida: „jeigu norime turėti kitokią, švaresnę, laimingesnę Tėvynę, pirmiausia turime patys būti kitokie“ („Atgimimas“, 1988.09.16, nr. 1).⁴ Tad Sąjūdžiu galėjo tapti visi tie, kurie, cituojant R. Ozolą, vadovaujasi dora, meile, pakantumu, aiškumu ir priešinasi anksčiau vyravusiai baimei, klusnumui, melui, abejingumui, pasipūtumui ir tuščiagarbystei. Galima net brėžti paralelę tarp tokio Sąjūdžio dėmesio asmeniniam pasirinkimui ir H. Arendt apibrėžtos klasikinio politinio veiksmo koncepcijos: „drašos konotacija

[...] jau glūdi pasiryžime apskritai veikti ir kalbėti, įterpti savąjį *aš* į pasaulį“ (Arendt 2005; 178).

Asmens kaip pagrindinio veikėjo, keičiančio socialinę struktūrą, akcentavimas leidžia kalbėti apie specifinę brandžios modernybės reikšimosi formą, kuri įvade buvo įvardyta kaip individualizacija. Anot A. Giddenso, brandžioje modernybėje „*Aš* suvokiamas kaip refleksyvus projektas. Mes esame ne tokie, kokie esame, o tokie, kokius save padarome. [...] tai, kuo tampa individas, priklauso nuo jo rekonstrukcinių pastangų.“ (Giddens 2000; 100) Sąjūdis, akcentuodamas asmenį kaip sąmoningą savo kasdienybės kūrėją, nes tik „realūs pokyčiai jo [asmens] sąmonėje ir asmenybėje gali garantuoti ekonominę, politinę ir socialinę šalies pertvarkymą“ („Sąjūdžio žinios“, Kočiūnas R. and Bistrickas R., 1988.08.26, nr. 29), tampa tam tikru brandžios modernybės įsikūnijimu sovietinėje Lietuvoje. Tačiau taip suvokiamas sąjūdinis diskursas įdomus ne tik todėl, kad asmens pasirinkimą padarė svarbiu visuomenės santvarkos elementu, bet ir todėl, kad aktyvus ir sąmoningas tapatinimasis su etinėmis vertybėmis yra visos socialinės tvarkos kitimo prielaida. Kitaip sakant, Sąjūdis tampa asmeninio gyvenimo stiliumi, kuriam būdingi drąšūs doriniai pasirinkimai keičiantys visą visuomeninę tvarką.

⁴ Šis asmens svarbos ir savivokos akcentavimas *Atgimimo* puslapiuose išskildavo nuolat iki pat 1990 m. vasario, kai alternatyvus Sąjūdžio rinkiminės programos projektas „Lietuvos žmogau“ net paskelbė: „Sąjūdis Tau negali pažadėti nieko, išskyrus laisvę, nes Sąjūdis esi Tu pats. [...] asmens laisvė – tai vienintelis kelias į gerovę, teisingumą ir Tautos nepriklausomybę. Daug tai ar mažai? Susimąstyk apie tai prie balsavimo urnos ir prisimink – laisvė prasideda Tavyje!“ („Atgimimas“, 1990.02.02, nr. 4)

Tiesa, greta šio į individą nukreiptos savikūros matmens, apie kurį dažniausiai kalba Vakarų autoriai, išryškėja gana unikalus sovietinio asmens tapatumo matmuo. Sąjūdis suvokiamas ir kaip „žmonių, neabejingų tėviškės žemei ir gamtai“ („Sąjūdžio žinios“, 1988.06.13, nr. 2), sąjunga. Toks tapatumas reiškiasi ne tik kaip asmens prisirišimo prie vietovės savybė, išipareigojimas gamtai kaip fizinei tikrovei, bet ir kaip asmens socialumas, nes tėvynės žemė neatsiejama nuo kultūrinės tikrovės. Iliustratyviai šiuos du matmenis susieja vienas iš IG narių, Romas Pakalnis, kalbėdamas apie jam aktualią „ikitarybinę“ krašto sampratą, kuri apėmė tiek miškus (gamtos dimensija), tiek dainas (kultūros dimensija). Kaip tik šie elementai leidžia pradėti kalbėti apie aplinką, kuri gali tapti realia asmens politinio veiksmo erdve. Kaip elegantiškai dar 1983 m. kalbėdamas apie kultūrą pasakė R. Ozolas: „Aš gyvenu čia ir žinau, ką daryti“, turėdamas omenyje kultūriškai, istoriškai ir doroviškai įvietintą asmenį (Ozolas 1983). Net jei šį santykį su gamtine, socialine ir kultūrine tikrove suvoksime kaip egzistencialistinį ir iki-politinį, dar nedeklaruojantį būtinybės keisti galios santykius ir išipareigoti apibrėžtai Lietuvos politikai, taip plėtojamos koncepcijos jau leidžia kalbėti ne tik apie izoliuotą, save kuriantį individą, bet ir apie jos atsakingą socialumą. Tai byloja ir apie konkrečią socialinę ir fizinę erdvę, kurioje gyvenama ir kuri laiduoja kasdienybės kokybę, nes „tas, kuris neturi savo žemės, negali sugyventi tai-koj ir su savimi“ (Ozolas 2007; 13).

Kita vertus, reikia pripažinti, kad taip deklaruojama Sąjūdžio tapatybė taip pat reiškė, jog Sąjūdis nebuvo vien lietuviškas judėjimas net gana plačia teritorine-respublikine prasme. Tai pirmiausia lemia tėvynės sampratos, nuolat įprasminančios individu- alios veiklos tikslą, ypatumas – tėvynė galėjo reikšti ne tik konkrečią vietą ar Lietuvą, o ir „didžiąją sovietinę tėvynę“, taigi rūpinimasis žeme ir kultūra sąlygiškai peržengia res- publikos ribas. Ne mažiau svarbus aspektas, norint suprasti Sąjūdžio kuriamą tapatybę kaip peržengiančią nacionalines ribas, gali būti jo suvokimas kaip paramos visasąjun- ginei persitvarkymo programai. Nurodžius, kad „Sąjūdžio dalyviai, vienijami persitvar- kymo ir socialinio atsinaujinimo idėjų“ ar „Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdis (Sąjūdis) yra savaveiksmis [...] pilietinis⁵ liaudies ju- dėjimas Tarybų Sąjungos komunistų parti- jos pradėtam persitvarkymui remti ir ska- tinti [...]“ („Atgimimas“, 1988.10.10, nr. 2), leidžiama aiškiai susieti Sąjūdį su gorba- čiovinės pertvarkos idėjomis ir tikslais. Ga- limo Sąjūdžio nario asmenybė turėjo remtis ne tautine priklausomybe ar valstybingumu siekiu, o pirmiausia aktyviu dalyvavimu sovietinės pertvarkos procese. Tad Sąjūdis neapsiribojo savo vietiniu kontekstu (taip lyg ir sukurdamas prielaidas globaliai reflek- tyvios modernybės dimensijai išreikšti, t. y. matyti problemas pasaulio, nors ir tik ko- munistinio, kontekste), o savo veiklos erdve pristatė visą sovietinę sistemą.

⁵ Pabrėžtina, kad pilietybės samprata išsakyta dar iki mėginimo atskirti Lietuvos pilietybę nuo TSRS.

1.2. *Kiti: biurokratijos ir baimės viešpatystė*

Apibūdinant Sąjūdžio tapatybę per Kitą, priešą, su kuriuo turi būti kovojama, vėlgi galima būtų daryti išvadą, kad bent jau etninė Sąjūdžio prigimties teorija reikalautų, jog tai būtų reikšminga tauta-konkurentė, leidžianti iškelti teigiamus lietuviybės aspektus. Tačiau kitas tautybes į Sąjūdžio pertvarkos viziją buvo mėginama įtraukti, o jų klausimas suvoktas kaip spręstinas, bet ne esamuotinas (pvz., „Atgimimas“, Jefremovas G., 1988.10.10, nr. 2). Tad kas gi iš tiesų buvo tas reikšmingas Kitas? Daugiau ar mažiau nuolat kartojamas atsakymas pateikiamas jau pirmajame *Sąjūdžio žinių* numeryje – biurokratija ir centrinės žinybos. Kaip pareiškė B. Genzelis: „šalyje vyksta grubūs socialinio teisingumo pažeidimai; praktiškai susidarė nauja išnaudotųjų ir veltėdžių klasė – biurokratinis valdymo aparatas“ („Sąjūdžio žinios“, 1988.06.13, Nr.1).⁶ Dar aiškiau ir tiksliau apie priešus Romui Sakadolskiui pasakė viešėdamas JAV A. Čekuolis: „ne atsitiktinumas, kad žmonės, patekę į savo pareigas, sakyčiau, atsitiktinai, ne patys geriausi, padarę karjerą, kitą kartą lipdami per kitų žmonių sprandus, tie žmonės yra ir, manau, visada bus prieš persitvarkymą bet kokia forma, nes persitvarkymas, demokratija, gresia jų pozicijoms. Tai jie yra mūsų priešai, o ne partija.“ („Tiesa“, 1988.10.10, nr. 239)

Ši nomenklatūrinė sovietinės biurokratijos grupė įkūnijo tiek brutalias stalinines reformas,⁷ tiek brežnevinės stagnacijos laikotarpį, tad net gana modernus ir pažangus, nors ir neabejotinai prieštaringas, Ignalinos AE III-iojo bloko statymas buvo suvokiamas kaip „didžiausias ir absurdiškiausias stalinizmo ir stagnacijos laikų paminklas Lietuvoje.“ („Atgimimas“, 1988.09.16, nr. 1) Tokiu būdu konstruojama priešų dialektika Pertvarkos, kartu ir Sąjūdžio, priešinininkų galėjo padaryti bet kurią visuomenės grupę – juo galėjo tapti ir radikalių pokyčių šalininkas, jei tie pokyčiai būtų primetami vienašališkai, prievarta, kaip stalininiais metais, ir stabilumo apologetas, jei tas stabilumas reikštų pokyčių vengimą.

Biurokratijos, kaip pagrindinio priešų, vaizdiny pabrėžiamas nuolat ir gana kryptingai. Mažų mažiausiai galima aptikti kelis įdomiausius „biurokratijos“, kaip priešų, aspektus. Pirmas, biurokratijos, kaip priešų, vaizdiny formuojamas gan manichėjiškai, nepaliekant jokių vidurio kelių ir kompromisų. Kiekvienas asmuo turi pasirinkti: „arba Persitvarkymo jėgos, arba biurokratija“ („Sąjūdžio žinios“, 1988.06.18, nr. 3). Antra, biurokratija dažniausiai nėra siejama su konkrečiais žmonėmis ar grupėmis. Tik keliose vietose ja tampa aukštieji valdininkai, „perpuvę savo egoistiniuose tiksluose partijos vadovai“ („Sąjūdžio žinios“, Skučas

⁶ Pabrėžtina, kad kovos su biurokratija apraiškų Sąjūdžio tapsmo istorijoje galima ieškoti jau nuo birželio 2 d. diskusijos „Ar įveiksime biurokratiją?“.

⁷ Pavyzdžiui, Vytauto Landsbergio kalba, pasakyta rugpjūčio 23 d. Vingio parke: „Viso to vardas mūsų gyvenime – stalinizmas [...]. Toks yra baisus pasėtas giliai ir seniai stalinizmo virusas, teberusenantis mūsų santykiuos ir mūsų sielose stalinizmo AIDS [...]. Turime pasveikti arba mirti.“ („Atgimimas“, 1988.09.16, nr. 1)

A., 1988.07.04, nr.5), ar konkrečiai – LKP antrasis sekretorius N. Mitkinas, tačiau dažniausiai kalbama apie abstraktų biurokratą, kuris mėgina „išsaugoti ir apginti stalinizmo bei stagnacijos laikams būdingas vadovavimo visuomenei formas“ („Sąjūdžio žinios“, 1988.07.28, nr.13). Trečia, kiekvienas asmuo, kad ir kokia būtų jo padėtis, tampa arba pertvarkos ir pažangos šalininku, arba konservatyvių jėgų ir stagnacijos bendru: „ši skiriamoji linija [biurokratas *versus* pertvarkos rėmėjas] eina ir per partiją, ir valdančius organus, ir asmenis [...] Sąjūdis padės pažangiai partijos daliai įveikti konservatyviąją“ („Sąjūdžio žinios“, 1988.06.28, nr.3).

Tarp šių dviejų politinės elgsenos tipų dar kurį laiką figūruoja išsigandęs represijų žmogus, tačiau manichėjiškas tapatybės pobūdis neišvengiamai lemia, kad jis arba turės pasirinkti Sąjūdį, arba liks toks, koks yra, ir taip toliau atstovaus stalininei ar brežnevinei sistemai. Pabrėžtina, kad taip negatyviai vertinama ankstesnė sovietinė politika, tačiau kartu suvokiama, koks svarbus asmeninis apsisprendimas tęsti arba keisti šią politiką dabar. Tokia priešų samprata leidžia nustatyti specifinį reflektų sovietinio asmens tapatybės dėmenį: kiekvienas kartu su Sąjūdžiu yra atsakingas už tai, kas bus, tačiau asmuo yra nekaltas dėl to, kas buvo. Baimė priešintis biurokratijos kuriamam blogiui apibūdinama kaip būsimo asmens kaltės įrodymas. Tačiau kiekvienas šios kaltės galėjo išvengti tiesiog tapęs Sąjūdžio dalyviu.

Siekiant apibūdinti „biurokратиškąją“ priešų tapatybę, nepasitenkinama vien jo, kaip stagnatoriaus, aprašymu, o dažnai parenkami tokie epitetai, kurie praktiškai perkelia valdininką į anti-žmogiškumo sritį. Pertvarkos nepalaikymą dar galima pateisinti baime, tačiau greta psichologinių sovietinio žmogaus aprašymų (*Homo sovieticus* apibūdinamas kaip dvilypis, bailus, neurotiškas, aklas lenininis fundamentalistas ir pan.)⁸ atsiranda ir fiziologinių bruožų, charakterizuojančių sovietinį biurokratą. Jis vaizduojamas kaip atgrasus („veikėjas atšalusiomis akimis“), liguistas (kalbant apie biurokratiją nuolat kartojamas klausimas „ar įveiksime stabligę“), tik savo interesų paisantis („juos jaudina jų pačių socialinės padėties likimas, jų privilegijų likimas“) individas. Dar daugiau, neapsiribojama argumentais, kad jis yra egoistas ir tiesiog savanaudis. Biurokratas yra iš esmės nežmoniškas, asocialus ir destruktivus elementas. Jis ne tik piktybiškai netarnauja žmonėms, bet gindamas senąją tvarką tiesiogiai grasina fizinei ir dvasinei jų egzistencijai, nes savo veiksmais naikina visą aplinką ir kartu patį žmogų. Tokie posakiai kaip „nuo teršalų apniukusi padangė“, „fizinės žūties pavojus“, „tėvynę dusinantis geležinis pramonės gigantų žiedas“, „smurto ir mirties imperija“ buvo ne paprastos metaforos, o kryptingai kūrė paveikslą, bene įtaigiau išsakytą S. Gedos sovietinės modernybės kritikoje ir apokaliptinėse vizijose Vingio parke: „čia yra vienintelė vieta mums

⁸ Šios mintys plėtotos R. Kočiūno ir R. Bistricko straipsnyje *Homo sovieticus ir persitvarkymas* („Sąjūdžio žinios“, 1988 08 26, nr. 29). Nemažiau iliustratyvūs ir susiję panašiu metu R. Gavelio rašyto romano *Vilniaus pokeris* epizodai apie *homo lituanicus*.

gyventi ir mirti, išpirkti būtas ir nebūtas nuodėmes, supūti su černobilių ir ignalinių radioaktyvizuotais kaulais /plojimai/“ („Sąjūdžio žinios“, 1988.07.19, nr. 10).

Kaip tik kalbant apie biurokrato-priešo įvaizdį ir kuriamą gyvenamąją aplinką geriausiai išryškėja Sąjūdžio, kaip reflektyvijai modernybei atstovaujančio judėjimo, bruožai. Tai pasakytina žvelgiant į Sąjūdį per tarpusavyje susijusius rizikos, saugumo ir baimės parametrus. Prisiminkime, kad rizikos visuomenėje nuolatinio sunaikinimo pavojaus jautimas sukuria visuotinio nerimo ir saugumo poreikio situaciją. Sąjūdžio, kaip grėsmių šaltinius nurodančio darinio, retorika nerimą pirmiausia sieja su fizinio sunaikinimo pavojumi, kurį įkūnijo Ignalinos III-iojo bloko statyba ir kiti sovietinės industrializacijos projektai. Sąjūdis tampa ne tik drąsos ir apsisprendimo įsikūnijimu, žmogaus gynėju, bet ir tam tikru gyvybės nešėju, vieninteliu teisingos pažangos varikliu, kuris gali pažaboti naikinančią biurokratijos savivalę. Vienijanti Sąjūdžio galia iš esmės buvo pagrįsta būtent „iš nerimo kylančiu rizikos visuomenės solidarumu“ (Beck 1993; 49).

Kita vertus, greta šio fizinio sunaikinimo pavojaus buvo keliamas ir kultūrinio tęstinumo klausimas. Nerimas atsiranda ne tik dėl fizinio sunaikinimo pavojaus, kurį įkūnijo stalininės represijos ir nežabota industrializacija, o ir dėl aktualios gyvenamosios socialinės ir kultūrinės aplinkos sunaikinimo grėsmės, kurią išreiškė imigracija, rusų kalbos diegimas, kultūros paveldo naikinimas ir kitos tendencijos. Taigi Sąjūdžio (reflektyviosios) modernistinės tapatybės

struktūra apėmė ne tik žmogaus biologinės gyvybės sunaikinimo pavojų, bet ir žmogaus, kaip kultūriškai apibrėžtos būtybės, išlikimo klausimą. Ne tik žmogaus galimybė išlikti gyvam, bet ir žmogaus galimybė išlikti žmogumi (lietuvio – lietuviui ar ruso – rusu) buvo vertinama kaip vertybė, kurią būtina puoselėti.

Galiausiai greta šios baimės kaip nerimo dėl socioumo ir žmogaus ateities išryškėja ir baimė kaip specifinė sovietinio žmogaus individuali psichologinė būseną. Kitaip sakant, „vakariečio“ nerimą galima suprasti kaip skatinantį veikti, rūpinimąsi ir atsakomybę už ateitį, o sovietinio žmogaus baimė pirmiausia susijusi su fundamentaliu nepasitikėjimu gąsdinančiu po-totalitariniu režimu, kuris gali riboti bet kokią politinį ir visuomeninį veiksmą. Todėl Sąjūdžio tikslas yra ne tik įveikti fizinės grėsmės ir rizikos šaltinius, bet ir baimę kaip asmens veikimą slopinančią savybę. Reflektuodamas šią būseną A. Juozaitis atvirai pripažįsta, kad anksčiau „mūsų buvo nedaug, nes baimė dar valdė daugumos sielas“ („Sąjūdžio žinios“, Juozaitis A., 1988.08.23, nr.28). Tad Sąjūdžio tapatybės dalimi tapo ne tiek nerimas, teiginys „aš bijau“, kiek pasiryžimas įveikti savo baimę imtis veiklos, pripažinimas „aš nerimauju, bet bijoti negalima“. Kitas klausimas galėjo būti ir buvo, į ką ta drąsa turi būti nukreipta.

2. Sąjūdžio žinia: vienas kelias, daug tikslų

Aptartos Sąjūdžio savęs teigimo ir Kito supratimo strategijos leidžia sakyti, kad pir-

mais savo veiklos mėnesiais jis nebuvo vien tik lietuvius ar „valstybininkus“ ir politinių reformų šalininkus telkęs, o prieš kitataučius ir prieš TSRS nusistatęs judėjimas. Atvirkščiai, jis vienijo visus, kurie pasiryžo būti drąsūs, ir kaip priešą įvardijo stalininiais ir brežneviniais principais besivadovaujančią biurokratiją, kuri ir buvo pristatoma kaip esminė grėsmė visuomenės ateičiai. Visus aprėpiantis savęs teigimas ir bendri priešai buvo Sąjūdžio dalyvių vienijantis „minimumas“. Tačiau vieningai suprantant, kam priešintis ir ką jungti, skyrėsi tai, ko galima buvo siekti. Būtent Sąjūdžio tikslų nustatymas leistų atsakyti, kas suvokta kaip tikrasis jo siekis.

Kadangi į IG buvo suburti gana skirtingų interesų sričių ir pažiūrų žmonės, tikėtina, kad Sąjūdis gebėjo iškelti daugybę, rodos, visiškai nesusijusių tikslų. Kaip teigia A. Skučas:

„Tas buvimas ant Tauro kalno su Ozolu [kalbama apie birželio 2 d. susitikimą aptariant kitą dieną vyksiančią diskusiją ir numatant galimus žmonės į iniciatyvinę grupę] ir struktūrizavo Sąjūdį į įvairias pozicijas ir už tai rinkom žmones ir grupes skirtingų, kaip sakant, sričių atstovus, kad būtų jisai vienalytis. Tai yra apimantis viską, o ne kažkur nukreiptas [...]. Čia buvo sumanymas, kad visus jungti, visą tautą, visas sferas“ (Interviu su A. Skuču, 2010.11.17).

Kitaip sakant, Sąjūdis nebuvo vienatiksliš socialinis judėjimas, kuris gali būti redukuotas į nepriklausomybės ar biurokratinių institucijų reformų siekį, o daugiatis, įvairiais klausimais nuomonę išsakęs ir dėl to plačius gyventojų sluoksnius vienijęs judėjimas.

2.1. Sąjūdžio daugiabriauniškumas lenininio suverenumo rėmuose

Sąjūdžio tikslams nusakyti ir paaiškinti buvo skirta nemaža pirmųjų viešų IG pasisakymų. Beveik visas pirmasis „Sąjūdžio žinių“ numeris buvo skirtas būtent šiai temai. Nuo pat pradžių buvo pabrėžiama, kad Sąjūdis – daugiabriaunis judėjimas. Tai leidžia teigti ne tik užsiminimas apie įvairias temas aprėpiančią IG struktūrą – sudarytos „komisijos ekologinėms, nacionalinėms, socialinėms, ekonominėms, kultūrinėms, teisinėms Respublikos problemoms nagrinėti“ („Sąjūdžio žinios“, 1988.06.13, nr.1), – bet ir gana vienodai paskirstytas dėmesys kiekvienai iš nurodytų temų. Panašų daugiabriaunį vaizdą galima būtų susidaryti, jei pamėgintume pažiūrėti į viešai pristatomus Sąjūdžio programos projektus, kuriuos kūrė tiek IG, tiek kitos su LPS susijusios rėmimo grupės. Taip A. Buračas, bene pirmą kartą pristatydamas Sąjūdžio veiklą oficialioje respublikinėje žiniasklaidoje, teigia: „pilietinė atsakomybė dėl didėjančio liaudies nepasitikėjimo, TSKP persitvarkymo, konstitucinių garantijų, nacionalinio, kultūrinio ir politinio suvereniteto verčia plėsti demokratines iniciatyvas“ („Vakarinės naujienos“, Buračas A., 1988.07.15, nr. 162). Po kurio laiko, prieš pat Sąjūdžio steigiamąjį suvažiavimą, R. Ozolas kur kas nuosaikiau suformulavo Sąjūdžio tikslus, pabrėždamas ne mažiau įvairiapusiškus veiklos aspektus: „Sąjūdis yra Lietuvos žmonių judėjimas už savo dvasios, kultūros ir gamtos atgaivinimą“ („Vakarinės naujienos“, R. Ozolas, 1988.10.21, nr. 241-242).

Tiesa, dar 1988 m. liepą LPS veiklos principų projekte randame kur kas labiau politizuotą nuorodą, kad Sąjūdžio tikslas yra „siekti viešumo, demokratijos ir Respublikos suvereniteto įgyvendinimo, politinių teisių ir socialinio teisingumo užtikrinimo“ („Sąjūdžio žinios“, 1988 07 07, nr. 7).⁹ Tačiau reikėtų aiškiai suprasti, kad čia suverenitetas nereiškia visiškos valstybės nepriklausomybės, o tik tam tikrų veiklos sričių savarankiškumą.¹⁰ Kad šios sritys pirmiausia yra napolitinės ir neprieštarauja sovietinei sistemai, dar kartą galima įsitikinti iš A. Buračo straipsnio „Suverenitetą tarybų Lietuvai“.

Jame teigiama, kad „turi būti teisiškai atkurtas sąjunginių respublikų suverenumas ekonomikos, kultūros ir nacionalinėse srityse“ („Sąjūdžio žinios“, Buračas A., 1988.09.02, nr. 32), t. y. kol kas nekalbama apie politinį suverenumą ir akcentuojamas būtent tarybinis suverenitetas, besiremiantis lenininiais principais. Kitaip sakant, suvereniteto samprata čia puikiai atitiko bendrą pertvarkos demokratizacijos ir decentralizacijos principą, iškeltą tuometinės TSRS valdžios. Tai buvo gana sąmoningai suprantama ir deklaruojama, teigiama, kad Sąjūdis yra įsteigtas „radikaliam persitvarkymui paremti“ arba „mes visi žinome Persitvarkymo tikslus, ir tai yra taip pat mūsų Sąjūdžio tiks-

lai“ („Sąjūdžio žinios“, 1988.06.13, nr. 1).¹¹ Taigi išryškėja vienas svarbiausių Sąjūdžio deklaruotų tapatybės dėmenų, bent iš dalies galintis paaiškinti pirminį jo patrauklumą – jis kilo ne kaip alternatyva sovietiniam režimui, o veikiau kaip neosovietinė režimo projekcija, remianti M. Gorbačiovo politiką ir siekianti pagerinti tuometinę politinę sistemą.

Žinoma, galima pagrįstai kelti klausimą, kiek atviras M. Gorbačiovo politikos rėmimas ir vartojamas žodynas tebuvo sąmoningai kuriamos dviprasmybės ir strategijos siekiant išvengti represijų. Apie tokią sąmoningą strategiją dabar kalba dauguma tuometinių Sąjūdžio narių, neretai suvokiant ir kalbos reikšmę įteisinant bei transformuojant Sąjūdžio veiklos strategiją, pavyzdžiui, akcentuojant, kad tik senųjų sąvokų vartojimas stengiantis joms suteikti kitoki turinį (ar, M. Martinaičio žodžiais tariant, „grąžinant joms tikrąjį“) gali patraukti ir mobilizuoti visuomenę, o kartu laikinai tenkinti visos oficialiosios sistemos poreikius. Visgi reikia pripažinti, kad net tikint motyvų nuoširdumu, negalima ignoruoti viešojo erdvėje funkcionavusių diskursų, kurie buvo suprantami visuomenei ir ne tik atspindėjo jos būseną, leistinumą ribas, bet ir tam tikru mastu indoktrinavo.

⁹ Panašios teisinės ir demokratinės idėjos akcentuojamos ir vėliau pasirodžiusiuose Kauno grupės („Sąjūdžio žinios“, 1988.07.11, nr. 8) ir *Nemuno* žurnalo IG („Sąjūdžio žinios“, 1988.07.25 nr.13) projektuose.

¹⁰ Šios sąvokos vartojimo neadekvatumą „klasikinei“ sampratai ne kartą savo straipsniuose yra pažymėjęs V. Landsbergis ir kiti Sąjūdžio veikėjai. Taip pat, galime prisiminti, kad Estija jau 1989 m. paskelbė įstatymą dėl respublikos suvereniteto, tačiau tai nebuvo traktuojama kaip valstybės nepriklausomybės paskelbimas. Atvirkščiai, tai visiškai atitiko tuometinę sovietinę ekonominio savarankiškumo retoriką.

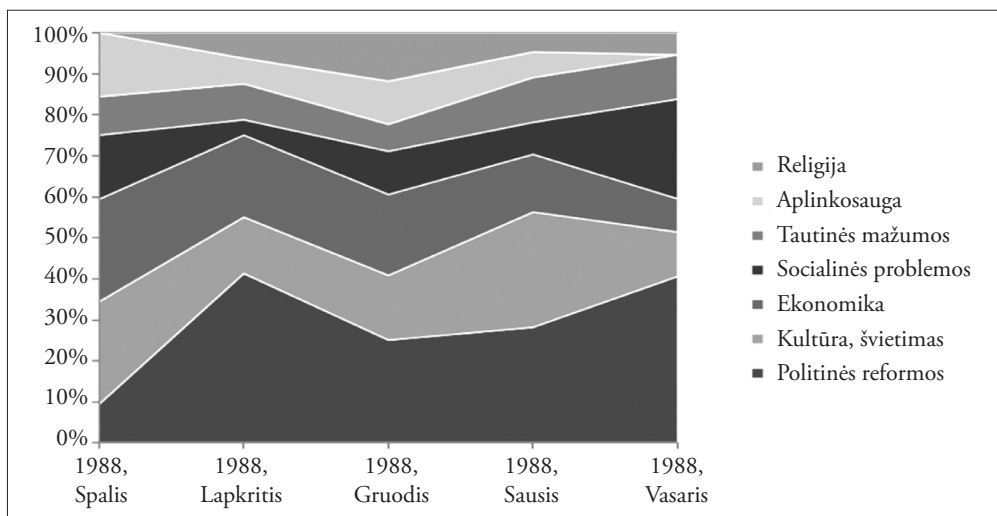
¹¹ Kiek ironiškas, bet kaip istorinę tikrovę atspindėjęs pasakymas gali būti interpretuojamas ir kiek vėliau pateiktas A. Čekuolio pareiškimas, kad „mes [Sąjūdžio IG] esame didesni pertvarkos šalininkai nei pats M. Gorbačiovas“. („Tiesa“, 1988.10.10, nr. 239)

Tokia perspektyva leidžia viešojoje erdvėje identifikuoti gana atvirą integruojantį neosovietinį politinį žodyną, kuriam būdingi mažiausiai du elementai. Pirma, Sąjūdžio tikslai vis dar buvo susiję su pokyčių TSRS siekimu ir buvo paremti sovietinės minties kanonais. Pavyzdžiui, 1988 m. A. Čekuolis savo interviu teigė, kad „du tos programos [persitvarkymo sąjūdžio] banginiai yra tokie: vienas – Respublikos savarankiškumas, suverenitetas, kartu ir ūkinis savarankiškumas, kultūrinis, politinis – Tarybų Sąjungos federacijoje, kaip federatyvinė atskira respublika, o kitas banginis yra tikros autentiškos Tarybų valdžios įvedimas.“ („Tiesa“, 1988.10.10, nr. 239) Tad Sąjūdis siekė pataisyti sistemos trūkumus siūlydamas Lietuvai geresnį, pažangesnį, „šviesesnį“ rytojų, kuris galėjo būti įgyvendintas ir reformuotoje TSRS. Taip pat aktyviai buvo vartojamas sovietinis žodynas, tęsiantis kairiąją nuolatinės revoliucijos paradigmą ir glaudžiai susijęs su pažangos idėja. LPS įstatuose rašoma: „[Sąjūdis] yra savaveiksmis, nepriklausomas judėjimas visuomenės atsinaujinimui vykdyti, socialinei pažangai spartinti [...]. Sąjūdis yra socialinės pertvarkos garantas [...], užkertantis biurokratijai kelią naudotis stalinizmo ir stagnacijos laikų visuomenės valdymo būdais“ („Atgimimas“, 1989.04.07, nr.14) arba, kaip teigia vienas iš vėlesnių LPS rinkiminės platformos projektų, „tikėjimas pažanga skatina asmenį ir visuomenę tobulinti gyvenimą ir daryti jį vis geresnį“ („Atgimimas“, 1990.01.26, nr. 4).

Antra, jei daugiabriuniškumą suprastume kaip Sąjūdžio tikslų įvairovę, galėtume teigti, kad neretai buvo pasitelkiamos ir dau-

giapasmės sąvokos, kaip antai suverenitetas ir tėvynė, suprantamos visiems, tačiau turinčios skirtingas reikšmes. Taigi suverenitetas galėjo reikšti kultūrinį, ekonominį ar tiesiog sovietinį suverenumą, kuris niekaip nebuvo susijęs su klasikine suvereniteto, kaip aukščiausios valdžios apibrėžtoje teritorijoje, samprata. Kita vertus, tuo pat metu neretai gan atvirai, pasiremiant sovietiniu tarptautinių žodžių žodynu, buvo nurodomos ir šiuo metu priimtinos suvereniteto sampratos (Juozaitis 2008). Kad ir kaip būtų, suvereniteto sąvoka kurį laiką buvo vartojama daugiaprasmiškai, tad dar 1989 m. tiek LKP, tiek LPS galėjo deklaruoti, kad pagrindinis jų tikslas yra suverenumas. Kaip tik toks sovietinio režimo leistinas žodynas, kupinas dviprasmybių ir nutylėjimų, ir galėjo tapti papildoma prielaida įtraukti skirtingas visuomenės grupes, savaip, kartais kardinaliai skirtingai, suvokusias tas pačias sąvokas.

Tačiau, norint suprasti Sąjūdžio diskurso sėkmės paslaptį, reikia pripažinti ne tik naudojamos kalbos „gylį“ (skirtingas ištarų prasmes, kurių interpretacija priklauso nuo jas suvokiančiojo), bet ir keliamų problemų plotį. Pati sistema buvo taip stipriai deformuota, kad reformos negalėjo apsiriboti viena problema ir skatino pokyčius skirtingose srityse, taip įtraukiant įvairių profesijų atstovus ir gyventojų sluoksnius. Tad buvo pakankamai palanki erdvė kelti tiek ne tokius režimui problemiškus „žaliuosius“ klausimus, tiek užsiminti apie politinius pokyčius, kuriuos reikėtų įgyvendinti reformavus TSRS konstituciją. Be to, visuotinis susipriešinimas su sovietine biurokratija leido (ir net vertė) matyti kaip Sąjūdžio rėmėjus

1 paveikslas. Temų, plėtotų *Atgimime* 1988 spalį–1989 vasarį, santykinis palyginimas¹²

visus veikiančius asmenis nesvarbu kokių tikslų jie siektų, o pačios sistemos represyvumas ir bendras pasipriešinimas jai galėjo tapti papildomu veiksmu, susiejančiu iš pirmo žvilgsnio skirtingas idėjas.

Nuolat keliamų įvairių problemų tematiką ir apimtį nesunkiai galima nustatyti iš Sąjūdžio savaitraščio *Atgimimas* turinio analizės (1 grafikas).¹³ Iš jos aiškėja, kad politinė strategija ir tautinė politika nebuvo vienintelės aktualios Sąjūdžio veiklos kryp-

tys. Net atvirkščiai, ilgą laiką vyravo kaip tik reflektiviajai modernybei būdingos „subpolitikos pakraipos“ – ekologiniai klausimai, kultūrinė politika ir visuomenės saviraiška *glasnot’* sąlygomis.

Nemažiau ryškiai daugelis Sąjūdžio tikslų ir kryptų buvo išreikšti Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime. Jame ne tik dalyvavo labai skirtingų pažiūrų žmonės – tiek disidentai, tiek LKP vadovai, bet ir buvo išsakomos priešingos idėjos – kaip antai ra-

¹² Parinktos temos atspindi anksčiau deklaruotus interesus siekti politinio, ekologinio, ekonominio, kultūrinio ir kitokio suverenumo. Taip pat įtrauktos dvi papildomos temos – religija ir tautinės mažumos, taip paneigti teiginiai apie katalikišką ar prieš kitas tautas nukreiptą Sąjūdžio pobūdį. Paties lietuviškumo akcentavimo tema šiuo atveju gana sudėtinga. Viena vertus, ji daugiausia siekia apsaugoti lietuvių kalbą ir švietimą lietuvių kalba, tad patenka į skyrių „Kultūra, švietimas“. Kita vertus, jos atskyrimas nuo bendrų politinių reformų siekio gana keblus, pvz., trispalvė gali būti suvokiama tiek kaip išimtinai tautinis, tiek kaip valstybinis simbolis. Toks pat dvilypumas būdingas ir pilietybės įstatymui, herbui, kai kuriems kitiems klausimams.

¹³ Gana panašios tendencijos ryškios ir dar ankstesnėse *Sąjūdžio žiniuose*. Nors teminių straipsnių jose nėra daug ir dažniausiai bendrai aptariama Sąjūdžio veikla, tačiau nemažai straipsnių skirta ir ekologinėms, ekonominėms, kultūrinėms ir kitoms problemoms gvildinti.

dikalaus Kauno grupės atstovo Jurgio Okso pasakymas „tie garantai [saugumo, demokratinės laisvės, suvereniteto] – tai mūsų visų vienybė, tai mūsų tvirtas ryžtingas apsisprendimas laisvei ir *nepriklausomybei*“ („Atgimimas“, 1988.11.11, nr.6)¹⁴ ar gana protarybinės IG nario V. Petkevičiaus kalbos. Diduma *Atgimimo* 5–9 numerio buvo skirta Sąjūdžio suvažiavimo programinėms kalboms perspausdinti, o jose buvo aptartos beveik visos aktualios problemos, išdėstytos dar *Sąjūdžio žiniose*: IG nariai gana kryptingai kalbėjo tomis temomis, kurios juos labiau domino (pvz., K. Prunskienė – apie ekonomiką; Z. Vaišvila – apie ekologiją, V. Landsbergis – apie kultūrą, B. Genzelis – apie socialinį teisingumą ir demokratizaciją ir t. t.), o specifinių grupių atstovai pabrėžė savoms grupėms aktualias problemas ir tendencijas (pvz., kunigas V. Aliulis kalbėjo apie Bažnyčios aktualijas, mokytojas P. Tupikas – mokyklos ir švietimo problemas, ekonomistas V. Katkus – kooperacijos principus ir t. t.). Tad Sąjūdžio steigiamasis suvažiavimas iš esmės tapo įvairiapusės Sąjūdžio platformos pristatymo arena. Tokia strategija turėjo sustiprinti Sąjūdžio įteisinimą visuomenės akyse – jis buvo matomas kaip pagrindinė visą šalį vienijanti institucija tiek vykdant pačią pertvarką, tiek įtraukiant anksčiau nutylėtas problemas.

Gana išraiškingai Sąjūdžio daugiabriauniškumą parodo ir jo veiklos interpretacija

tiesiogiai IG grupės veikloje nedalyvaujančių asmenų. Konkrečiai kalbant, iliustratyviais turėtų būti laikomi A. M. Brazausko („Tiesa“, Brazauskas A., 1988.10.13, nr. 245) ir kitų miestų (Šiaulių, Panevėžio, tuometinio Kapsuko, Alytaus) gyventojų, tiesiogiai nesusijusių su Vilniaus sąjūdininkais, Sąjūdžio supratimas („Atgimimas“, 1988.11.18, nr.7). Tiek A. M. Brazauskas, tiek skirtingų miestų atstovai buvo linkę nurodyti gana platų spektrą problemų, kurias turėtų padėti spręsti Sąjūdis. Pabrėžtina, kad jie ne tik visi teigiamai vertino Sąjūdį, bet taip pat juos visus vienijo didesnis ar mažesnis dėmesys ekologinėms ir kultūrinėms (istorinės atminties, švietimo ir pan.) problemoms. Tiesa, A. M. Brazauskas buvo linkęs pabrėžti politinius persitvarkymo elementus (demokratiją ir suverenitetą), o miestų atstovai – tuose miestuose kylančias problemas. Be to, aprašant kai kurių IG asmenų veiklą miesteliuose, atsiskleidžia jų aktyvumas daugiausia ekologijos, paveldosaugos ir kultūros srityse, pvz., Zarasų grupės steigimasis argumentuotas taip: „Mes neturėjome ko slėpti – išaiškinome, kad norime susirinkti pasitarti kraštotyros, ekologijos klausimais“ („Sąjūdžio žinios“, 1988.07.05, nr. 8); arba iš pirmojo Klaipėdos IG laikraščio *Persitvarkymo naujienos* aprašymo galima lengvai įsitikinti, kad jame daugiausiai kalbama apie ekologinius klausimus ir kultūrinį paveldą.

¹⁴ Čia cituojama Kauno grupės nario J. Okso kalba. Kaip radikaliausią, net provokuojančią, ją minėjo ne vienas Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narys. A. Skučas savo interviu prisipažįsta, kad pats kalbėjosi su Kauno grupe ir paskatino ją padaryti tokį radikalų pranešimą. Šiaip ar taip, Kauno grupės „neprisitaikėliškumas“ buvo pabrėžiamas jau nuo pat jos susikūrimo pradžios ir yra dažnai akcentuojamas istoriografijoje.

2.2. Šeši geresnės (neo-)sovietinės sistemos elementai

Kadangi Sąjūdžio tikslai buvo labai skirtingi, savaime kyla klausimas, kaip ir kas vis dėlto buvo pabrėžiama Sąjūdžio veikloje ir kokios problemos atrodė aktualiausios? Atsakymas į šį klausimą priklauso nuo kiek išsamesnio skirtingų Sąjūdžio veiklos kryptių, projektuotų vizijų aptarimo. Nors visi tikslai dažnai buvo pateikiami kaip glaudžiai tarpusavyje susiję (ekonominis suverenumas tapo neatsiejamas nuo gamtos išteklių valdymo ir gamtos saugos klausimų; gamtos sauga yra Tėvynės meilės išraiška, kuri siejama ir su įvairaus materialaus ir – kodėl gi ne? – nematerialaus paveldo apsauga, o tai savo ruožtu susiję su dvasine žmogaus gerove, taigi kiekviena problema buvo tik didesnės problemų grupės dalis), remiantis jau pirmuose Sąjūdžio žinių numeriuose išdėstytomis temomis galima aptikti mažiausiai šešis Sąjūdžio veiklos barus, į kuriuos buvo telkiama visuomenė.

Aplinkosauga. Dauguma pirmųjų teminių straipsnių, viešų pasisakymų buvo skirta kaip tik aplinkosaugos problemoms spręsti. Žaliosios politikos veikimo laukas buvo gana platus – nuo pasipriešinimo konkretiems projektams iki kompleksinio gamtos apsaugos plano įgyvendinimo¹⁵ („Sąjūdžio žinios“, Pakalnis R. ir Vaišvila Z., 1988.08.02, nr.16), o raiškos formos labai įvairios – nuo aplinkosauginių žygių iki konkrečių derybų. Nuolat, įvairiomis progomis ir įvairiais būdais pa-

brėžiama, kad pagrindinės Sąjūdžio veiklos kryptys yra kaip tik ekologinės: ta tema atsispindi pirmųjų LPS programų projektuose (pavyzdžiui, net radikalia laikoma Kauno grupė, kalbėdama apie LPS kryptis, pradeda nuo ekologinių tikslų), ji vyrauja ir viešuose IG narių pareiškimuose įvairiomis progomis, o R. Ozolas Vingio parke, liepą vykusiam mitinge, išvardija devynis svarbiausius Sąjūdžio tikslus, iš jų trys pirmieji yra ekologiniai: AE stebėjimas ir kontrolė, cheminių trąšų naudojimas žemės ūkyje ir vandens telkinių apsauga („Sąjūdžio žinios“, 1988.07.16, nr. 9). Vis dėlto kaip vienas esminių ekologinių klausimų buvo iškeliama pasipriešinimas Ignalinos AE III-iojo bloko statybai. Pavyzdžiui, dauguma *Sąjūdžio žinių* ir *Atgimimo* teminių straipsnių, aptariančių aplinkosaugos problemas, buvo skirta kaip tik Ignalinos AE; aplinkosaugai skirtų straipsnių gerokai sumažėjo kaip tik po 1988 m. gruodžio, kai buvo galutiniai sustabdyta AE III-iojo bloko statyba.

Kultūra, švietimas. Sąjūdžio kultūrinės programos pagrindas gali būti išreikštas teiginiu „būti savimi ir tuo praturtinti pasaulio tautų bendriją“ („Sąjūdžio žinios“, Landsbergis V., 1988.07.29, nr.15), taip kartu pabrėžiant ir asmens ugdymo, ir tautinės kultūros dimensiją. Kultūrinė ir ugdymo programa iš tiesų gali būti laikoma etnocentriška. Pabrėžiama nacionalinės mokyklos idėja, mokykloje turėtų būti ugdoma asmenybė, Lietuvos pilietis, patriotas, „mokymas remiamas

¹⁵ R. Pakalnis, Z. Vaišvila, Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžio ekologinė programa, *Sąjūdžio žinios*; 1988 08 02, nr. 16

gimtosios kalbos, žodinės ir dainuojamosios tautosakos, krašto istorijos ir geografijos kuo geresniu pažinimu bei dvasiniu įsisavinimu“ („Sąjūdžio žinios“, 1988.07.29, nr.15). Kai tie patys principai taikomi ir tautinių mažumų mokykloms, tai galėjo būti (ir, beje, kaip pastaruoju metu matyti, vis dar yra) suprantama kaip lietuviško nacionalizmo apraiška.

Pati kultūrinė programa iš tiesų pabrėžė lietuviškumą, paremtą trimis pagrindiniais principais: lietuvių kalbos mokymu, Lietuvos istorijos dėstymu ir Lietuvos kultūrinio paveldo apsauga. Kita vertus, tautinė kultūra pripažįstama kaip objektyvi kiekvienos visuomenės tikrovė, kuri padeda ugdyti vertingiausią subjektą – asmenybę – ir prisidėti prie visos visuomenės kultūrinės raidos (taip kartu priešpriešinamas visuomeninis ugdymas valstybiniam, primestam centrinių žinybų) („Atgimimas“, Lukšienė M., 1988.10.21, nr. 4). Kaip pažymi Ingė Lukšaitė:

„Jis [Sąjūdis] nebuvo grynai nacionalistinis. Galima kalbėti apie tai, kad idėja buvo tautos išlikimas ir laisvos valstybės kūrimas tolimoj ateity. Demokratinės, netotalitarinės valstybės kūrimas ir netotalitaristinėj sistemoj gyvenančio žmogaus užauginimas. [...] Laisvo, mąstančio, kuriančio žmogaus savo tautai, valstybei ir visuomenei. [...] man svarbu lietuvių tauta, man svarbu yra ir laisvas rusas, laisvas žydas, laisvas čigonas.“ (Interviu su I. Lukšaitė, 2010.05.19)

Kitaip sakant, tautiškumas buvo suprantamas ne kaip besikuriantis ir izoliuotas nuo pasaulio, o kaip įtvirtinamas ir sąveikaujantis su esama socialine sistema, kad kiekvienam asmeniui taptų įmanoma savirealizacija, kuri neatskiriama nuo tautinės jo savasties.

Nacionaliniai klausimai. Nacionaliniai klausimai apima tris dideles klausimų grupes. Viena vertus, tai tarptautiniai santykiai tiesiogine šio žodžio prasme – kaip garantuoti optimalų skirtingų TSRS tautų sugyvenimą. Akcentuojamas tautinių mažumų problemų sprendimas, neretai turint omenyje ne tik Lietuvos tautines mažumas, bet ir lietuvių kaip tautinės mažumos ugdymo būtinybę kitose TSRS respublikose. Pabrėžtina, kad straipsniuose vartojamas žodynas yra visiškai nekonfliktiškas, kartu siekiant įtraukti (teisybė, nelabai sėkmingai) tautines mažumas į Sąjūdžio veiklą („Mes visi – tautinės mažumos, – *Atgimime* cituojamas G. Jefremovas. – Ir tai nėra nei įžeidžiantis, nei pažeminantis dalykas“ („Atgimimas“, Jefremovas G., 1988.10.10, nr. 2)) ir paaiškinti Sąjūdžio požiūrį į kitataučius („Tautų santykiai Lietuvoje turi taurias istorines tradicijas, [skirtingos tautos] čia rasdavo kultūrinio ir religinio pakantumo aplinką, [...] tautinis Lietuvos atgimimas apėmė visas be išimties Respublikoje gyvenančias tautines mažumas“ („Atgimimas“, 1989.02.10, nr. 6)).

Antra vertus, greta šio įvairias tautines praktikas toleruojančio diskurso buvo gana ryškus siekis kuo labiau „sulietuvinti“ Respubliką. Tai pirmiausia pasireiškė kaip lietuvių kalbos pripažinimas valstybine Respublikos kalba ir tautinės simbolikos sugrąžinimas. Tačiau net ir šie tikslai buvo grindžiami Per-tvarkos sėkmingo įgyvendinimo ir sovietinės sistemos stiprinimo argumentais, nes tik taip įmanoma „atimti paskutinį simbolį iš mūsų separatistų, nacionalistų ir ekstremistų“ („Sąjūdžio žinios“, 1988 06 28, nr. 3).

Tik vėliau greta šių klausimų pradėta kalbėti ir apie Lietuvos pilietybę ir migracijos ribojimą, tačiau tai jau turėtų būti traktuojama kaip politinė ir teisinė problema, kuri tapo neatsiejama nuo Lietuvos suverenumo klausimo. Galiausiai nacionalinis klausimas buvo ir nacionalinės istorijos sugrąžinimas, vertingų istorinių dokumentų paskelbimas. Šio klausimo ašimi tapo slaptųjų Molotovo-Ribentropo pakto dokumentų paviešinimas ir pripažinimas, tačiau apėmė ir kitų į šalį nustumtų istorinių pasakojimų (pvz., tremties, partizanavimo ir kt.) atkūrimą. Kaip tik su šia politikos kryptimi turėtų būti siejamos bene didžiausios ir garsiausios Sąjūdžio akcijos: mitingas Vingio parke, Baltijos kelias ar diskusijos TSRS Aukščiausioje taryboje.

Socialiniai klausimai. Nors socialiniai klausimai greta visų kitų buvo iškelti jau pirmuosiuose Sąjūdžio tekstuose, dėmesys jiems tikrai buvo bene mažiausias. B. Genzelis, kalbėdamas apie galimą Sąjūdžio programą, pirmiausia atkreipė dėmesį į socialinės lygybės, kurią iškreipia valdymo aparatas, būtinumą („Sąjūdžio žinios“, 1988.06.13, nr. 1). Vėliau Sąjūdžio programose socialiniai klausimai yra nurodomi greta teisingumo, žmogaus teisių ir humanizmo siekių, dažniausiai kalbama apie socialinę lygybę, būtinybę kovoti su skurdu, sukurti prielaidas laisvam profsąjungų veikimui, suteikti valstybės garantijas dėl būstų ir pan. (pvz., „Atgimimas“, 1988.10.15, nr. 3 ir „Atgimimas“, 1990.02.02, nr. 5), tačiau tiek politikų kalbose, tiek Sąjūdžio spaudos puslapiuose jie nėra vyraujantys.

Ekonomika. Ekonomika nuo pat pradžių buvo vienas svarbiausių Sąjūdžio steigimo-

si leitmotyvų. Net birželio 3 d. susitikimas buvo paskatintas diskusijų apie naujas ūkiskaitos formas, o patį naują kalbėjimą apie ekonomikos reformas jau įteisino režimas ir tai siejo su „sovietinio kapitalizmo“ kūrimu. Nenuostabu, kad Sąjūdžio ekonomines idėjas gana aktyviai kėlė ne tik Sąjūdis, bet ir oficialioji žiniasklaida ir valdžia. Pavyzdžiui, „M. Gorbačiovas savo kalboje TSKP CK liepos plenumo išskėlė uždavinį: „Nustatyti optimalius variantus, kaip respublikos ir rajonai galėtų pereiti prie ūkiskaitos principų“ („Atgimimas“, 1988 10 10, nr. 2; „Tiesa“, Prunskienė K., 1988 06 25, nr. 167; „Tiesa“, Brazauskas A., 1988 07 03, nr. 155).

Svarbu pabrėžti, kad kaip tik su ekonomika turėtų būti siejamos kiek atviresni Respublikos „nepriklausomumo“ reikalavimai: A. Buračas ir K. Prunskienė nuolat gynė teiginius apie ekonominę savivaldą, kuri turėjo atrodyti kaip savarankiška respublikinė ūkiskaita („Sąjūdžio žinios“, 1988.07.05, nr.6). Ekonominis suverenumas (siekis, kad pati Respublika valdytų savo įmones, spręstų dėl jų steigimo ir naudotų gamtos išteklius) buvo dažnai aptariama ir toleruojama sąvoka, nors ji leido numanyti suverenumo kaip aukščiausios valdžios apibrėžtoje teritorijoje principą. Regis, mėginimai paaiškinti ūkiskaitos reikšmę visai atitiko marksistinę ir naujovišką sovietinę mintį, nes atspindėdavo tiesmuką ekonominį determinizmą. Ekonomika buvo suvokiama kaip pagrindinis siekis ir visų svarbiausių problemų sprendimo veiksnys, nes, kaip buvo teigiama, „daugelis mūsų problemų susiriša į vieną mazgą – Respublikos ekonominį savarankiškumą“ („Atgimimas“, Maldonis A., 1988.10.15, nr.3),

„nuo ŠIANDIENOS kalvos mes užkopsime į ATEITIES kalvą, kurioje kaip J. Biliūno aprašytas Laimės žiburys spindi mūsų visų trokštamas EKONOMINIS SUVERENITETAS“ (paryškinta tekste) („Atgimimas“, 1989.03.10, nr.10). Kaip vėliau tokia pat dvasia patvirtino K. Prunskienė:

„Ekonominis savarankiškumas, [...] labai labai praturtino tą abstrakčią, bet, aišku, svarbiausią nepriklausomybės temą. Kas tai yra ta nepriklausomybė, ką mes darom su ja? Jeigu mes iki galo būtumėm perėmę ekonomiką dar pusmečiu anksčiau, mes būtume daug mažiau praradę.“ (Interviu su K. Prunskiene, 2010.04.22)

Politinės reformos. Nesunku pamatyti, kad ilgą laiką, apibrėžiant Sąjūdžio veiklos kryptis, politinio savarankiškumo klausimas nebuvo keliamas. *Sąjūdžio žiniuose* artimiausios šiam klausimui temos buvo nacionalinių santykių ir teisinės padėties, tačiau pirmoji iš esmės susijusi su lietuvių kalbos kaip respublikinės kalbos įtvirtinimu ir tautinių mažumų problemų sprendimu, o antroji apsiriboja V. Tomkaus pastabomis apie respublikinių ir sąjunginių institucijų funkcijų dubliavimą ir sąjunginių įstatymų viršenybę.¹⁶ Pastaroji formuluotė ne tik nereiškė priešpriešos „tarybiniam“ būsimosios Lietuvos projektui, o ir buvo apibrėžiama gana nuosaikiai, dažniausiai minimas ne politinis, bet, cituojant A. Buračą Sąjūdžio steigiamajame suvažiavime, „ekonominis, kultūrinis, technologinis ir mokslinis suverenumas“.

Vis dėlto ilgainiui kaip tik jautrus politinis aspektas – valstybės suverenumo problemos – tapo svarbiausiu darbotvarkės klausimu ir nustūmė kitus klausimus į antrą planą. Politinės ir konstitucinės reformos rėmėsi M. Gorbačiovo politikos iškelta idėja, kad „politinės sistemos reforma – labai svarbi pertvarkos nesulaikomumo garantija“ („Tiesa“, 1988.06.28, nr. 149). Tuomet kaip prioritetiniai iškelti: a) visuomenės ir valstybės, b) žmogaus ir piliečio teisių ir c) socialinio teisingumo klausimai, tik paskui kreiptas dėmesys į tautinius ir kultūros klausimus. Aktyviau pradėjus kalbėti apie Konstitucijos reformą, anksčiau Sąjūdžiui lyg ir svarbiausi ekonomikos ir ekologijos klausimai, kad ir išskiriami, atsiduria darbotvarkės gale („Atgimimas“, 1988.10.15, nr. 3). Vienas Sąjūdžio IG narių, A. Buračas, per interviu pasakė, kad tam tikru metu nepriklausomybės siekis iš tiesų išstūmė visus kitus tikslus:

„Diskusijos vyko jau dėl nepriklausomybės. Ir iškilo tas pavojus, kurį ypatingai ypač gerai nujautė, nu, galima sakyti, – talentingas politikas, Landsbergis. Jis nujautė, kad jeigu mes, mus apgaus, reiškia, bus priimti įstatymai dėl ūkinio savarankiškumo, tai apie nepriklausomybę nėra ko ir šnekėti [...]. Ir Landsbergis, visai nežinodamas ekonomikos, jis tiesiog visai nesivėlė ir skeptiškai žiūrėjo. Ir aš persiėmiau tuo skepticizmu, aš mačiau, kokios aršios diskusijos, ir kaip aktyviai žmonės jau 89-aisiais ėmėm kelti tą nepriklausomybės... ypač po suvažiavimo pirmo Sąjūdžio. Ir man pasidarė labai toks, kilo toks abejingumas: ar

¹⁶ Tuo metu V. Tomkus buvo žurnalistas, garsėjęs kritiškais ir provokuojančiais straipsniais, humoristinio žurnalo *Šluota* redaktorius. Teisininkai IG ir ankstyvoje LPS veikloje dalyvavo labai mažai – tai įrodo ne tik žurnalisto pasirinkimas teisei problematikai pristatyti, bet ir vėlesniuose numeriuose pasirodęs kvietimas aktyviau į Sąjūdį įsitraukti teisininkus.

verta eikvoti pastangas tam abejotinam projektui [t. y. Respublikos ekonominiam suverenitetui]“.
(Interviu su A. Buraču, 2010.10.01)

Panašiai teigia ir I. Lukšaitė:

„Tautos, kultūros ar bet kuri sfera, kurią tik paimtume, kad ir ekologija... Visos tos sferos be valstybingumo iš esmės yra neįgyvendinamos“.
(Interviu su I. Lukšaitė, 2010.04.19)

Regis, nors „nepriklausomybės“ kaip pagrindinio tikslo įtvirtinimas iš tiesų prasi-dėjo iškart po Sąjūdžio steigiamojo suvažia-vimo, 1989 m. vasaris turėtų būti laikomas simboliniu lūžio tašku. Kaip tik vasario 16 d. minėjime Kaune V. Landsbergio kalba įvertinama kaip pareiškimas: „Tauta be su-vereniteto – tauta be ateities“. Tą pačią dieną Sąjūdžio Seimo posėdyje Kaune po diskusi-jos nuspręsta į priimamos deklaracijos tekstą įtraukti nuostatą dėl politinio savarankišku-mo: „Tarptautinis Lietuvos pripažinimas te-begalioja [...]. Sąjūdis žengs keliu į teisinį, politinį, kultūrinį ir ekonominį Lietuvos savarankiškumą, jos valstybinį suverenitetą, neapsiribodamas vien daliniais pasiekimais“ („Atgimimas“, 1989.02.17, nr. 7).

Nors ir po šių pareiškimų iš inercijos neretai vis dar buvo tebekalbama apie res-publikinį suverenitetą, vis dėlto abstrakti ir perdėm teisinė ar ekonominė suverenumo

samprata, galinti talpinti bet ką ir vartojama tiek LPS, tiek LKP, po truputį buvo išstumta nepriklausomybės sąvoka.¹⁷ Nereikia many-ti, kad „nepolitiniai“ (ekonomikos, aplinko-saugos, kultūros ir kt.) klausimai iš Sąjūdžio programų buvo visiškai išmesti. Net 1990 m. vasario pradžioje paskelbtoje Sąjūdžio rin-kiminėje programoje ekonomika, kultūra, socialinė rūpyba ir gamtosauga yra minimos tarp svarbiausių uždavinių, šioms sritims su-daromi veiklos planai, tačiau dėsninga, kad pagrindiniai Sąjūdžio tikslai yra politiniai ir socialiniai. Tuometinis rinkiminis šūkis skel-bė: „Atgimusiai Lietuvai – nepriklausomybę, nepriklausomai Lietuvai – demokratiją, de-mokratiškai Lietuvai – žmonišką gyvenimą! Demokratija, nepriklausomybė ir gerovė neatskiriamos!“ („Atgimimas“, 1990.02.02., nr. 5).

Žvelgiant į viešą diskursą galima teigti, jog pirminiu Sąjūdžio steigimosi etapu buvo mėginama patraukti gyventojus gana plačiu aktualių tikslų spektru, tokių tikslų, kurie būtų svarbūs ne tik Sąjūdžio branduolį su-dariusiam akademiniam ir intelektualiam elitui, o ir visai visuomenei. Neatsitiktinai gana dažnai būdavo iškeliamos lokalsios pro-blemos ir jos aktualizuojamos visoje respu-blikoje kaip universalios. Akivaizdu, kad

¹⁷ Paskutiniu etapu, kai LPS suverenitetas dar nereiškė nepriklausomybės, laikytinas 1989 metų pavasaris. Sovietų AT paskelbė deklaraciją „Apie Lietuvos valstybės suverenitetą“, o rengiantis rinkimams į Aukščiausiąją Tarybą LKP savo rinkiminėje programoje taip pat pradeda vartoti „suvereniteto Lietuvai“ šūkį. O balandžio 1 d. LPS Seimas padarė pareiškimą: „Paskelbus Lietuvos TSR Konstitucijos projektą spaudoje, viešuosiuose iškreiptai vartojama suvereniteto sąvoka. [...] valstybinis suverenitetas reiškia aukščiausiąją valstybės valdžią ir yra nedaloma, todėl negali būti iš dalies suverenių valstybių. Suverenitetas yra valstybės nepriklausomybė“ (pvz., žr. *Lietuvos kelias*, Vilnius: LPS, 1989, p. 50). Regis, tuo metu Sąjūdžiui siekiant save pateikti kaip alternatyvią jėgą nebeliko nieko daugiau, kaip galutinai ir aiškiai pasakyti, kad Lietuva turi siekti realios nepriklausomybės, o ne pseudo/dalinio/tarybinio/ekonominio suvereniteto.

Sąjūdis bent jau pirmaisiais savo veiklos mėnesiais veikė ne kaip vienatiksliis nepriklausomybės siekės judėjimas, o kaip daugiatikslių socialinė organizacija, kuri ne tik gebėjo įtikinamai aktualizuoti sovietinės sistemos problemas, bet ir gana veiksmingai įtraukė kitas visuomenines iniciatyvas. Tiesa, skirtingai, nei šiuolaikiniai socialiniai judėjimai, kuriems būdinga sudaryti laikinas koalicijas vienai kuriai problemai spręsti, Sąjūdis tapo judėjimu, siejamu su bet kurios problemos, kad ir kokia ji būtų, sprendimu, tad įstengė suvienyti skirtingų tikslų siekiančius visuomenės sluoksnius, kurie ieškojo palaikymo sovietinei sistemai pakeisti.

Kita vertus, toks platus tikslų spektras ir jų ypatumas taip pat leidžia permąstyti sovietinės modernybės projektą ir geriau suprasti, koks svarbus buvo Sąjūdis ne tik tuo, kad kovojo už Lietuvos nepriklausomybę, bet pirmiausia tuo, kad visapusiškai kritikavo tuometinę socialinę sanklodą. Sąjūdžio deklaruoti tikslai leidžia teigti, kad sovietinis režimas buvo neigiamai vertinamas ne tik ir ne tiek dėl savo represinės struktūros ir tautų apsisprendimo teisės pažeidimų, bet ir dėl modernizacijos nesėkmių, apėmusių visas gyvenimo sritis: slopinančios planinės sistemos ir aplinką naikinančios industrializacijos, kultūrinį išskirtinumą naikinančių rusifikacinių tendencijų, socialinio neteisingumo, na ir galiausiai mėginimų įgyvendinti neadekvačią totalinę kontrolę ir centralizaciją.

Pabrėžtina, kad, kritikuodamas ir siūlydamas keisti sovietinę sistemą, Sąjūdis subūrė ne tik antisovietinę ir antitotalitarinę vi-

suomenės dalį, bet ir tuos, kurie tikėjosi pagerinti sovietinę sistemą jos nesugriaudami. Deklaruodamas pasipriešinimą vadinamajai stagnacinei politikai, kuri iš esmės rėmėsi sovietinės modernybės postulatais – centralizacija, beatodairiška industrializacija, biurokratiniu valdymu ir kt., – Sąjūdis sukūrė sąlygas skelbti kitokios, geresnės pažangos projektą, kurio esminėmis nuostatomis galima būtų laikyti decentralizaciją, nepriklausomų visuomenės iniciatyvų palaikymą ir darnią ekonomikos plėtrą. Kitaip sakant, pirmajame, bene aktyviausiame savo veiklos etape, Sąjūdis deklarato kovojęs ne už tautos savarankiškumą ir su TSRS, bet ir už naujas sovietines gorbaciovinės reformas LTSR ir su klaidinga modernizacija.

Išvados

Šiame straipsnyje, analizuojant oficialią Sąjūdžio spaudą, programas ir IG narių pasisakymus, buvo mėginama atkurti Sąjūdžio tapatybę pradiniu jo steigimosi etapu, iki 1989 metų. Buvo nagrinėjama, kaip Sąjūdis stengėsi apibrėžti savo narius, ką Sąjūdis laikė savo pagrindiniais priešininkais, kaip kėlė savo tikslus. Darytina išvada, kad Sąjūdis buvo iš esmės atviras judėjimas, siekęs integruoti visus Lietuvos gyventojus ir net siūlęs veikimo modelius, aktualius už Lietuvos teritorijos ribų, nes siekė suvienyti visus, pritariančius pertvarkos idėjoms – viešumui, demokratijai ir t. t. Bent jau pirmuoju savo veiklos etapu jis mėgino vienyti visus, kas nebijojo būti Sąjūdžiu – stengtis keisti sovietinę kasdienybę pagal M. Gorbaciovo

padiktuotos pertvarkos principus. Tenka pripažinti ir tai, kad Sąjūdis savaime nebuvo nukreiptas prieš jokią konkrečią tautinę, religinę, socialinę ar politinę grupę, o jo pagrindiniai priešininkai buvo stalininiais ir brežneviniais principais besivadovaujanti biurokratija.

Galima būtų išryškinti kelis svarbiausius Sąjūdžio tapatybės analizės aspektus. Pirma, iškėlus klausimą, kas galėjo sąlygoti Sąjūdžio patrauklumą, nesunku pastebėti, kad jis veikė kaip daugiatikslis, skirtingus sistemos keitimo elementu akcentavęs, socialinis judėjimas. Iš padarytos analizės galima daryti išvadą, kad kultūriniai ir etniniai Atgimimo elementai Sąjūdžio savivokai nebuvo aktualiausi, o valstybės atkūrimas tapo svarbiausiu tikslu jau gerokai Sąjūdžiui įsibėgėjus – susikūrus daugumai iniciatyvinių ir palaikymo grupių.

Pastarasis tikslas veikiau sietinas su Sąjūdžio pastangomis aiškiau save apibrėžti ir siekti alternatyvių tikslų, bet ne su pirminių jo uždavinių. Sąjūdžio patrauklumo, efektyvumo ir aktualumo visuomenei iš esmės nesuprastume, jei neatsižvelgtume į tai, kad greta politinių valstybės ir kultūrinių tautos tikslų visada buvo keliami ekonominiai, socialiniai, aplinkosauginiai ir kiti tikslai. Visi jie užėmė svarbią vietą Sąjūdžio veiklos vizijoje iki pat 1989 m. vasario ir buvo matomi kaip svarbūs prie veiklos prisijungiantims individams ir grupėms. Net ir po šios datos dar galima aptikti nemenką dėmesį ekologinėms, ekonominėms ir socialinėms temoms. Tad pagrindinė darytina išvada yra ta, kad Sąjūdis turėjo ne vieną tapatybę, tačiau il-

gainiui labiausiai išryškėjo *politinė*. Galima nemažai svarstyti, kokios priežastys tai lėmė (pvz., temos opumas, taip nuolat išlaikant ją darbotvarkėje; tam tikra laiko ir tautos dvasia, siekiant valstybingumo; gana ryški „nepriklausomybininkų“ įtaka Sąjūdžio veikloje; ypatingas dėmesys istorinės tiesos atkūrimui ar kt.), tačiau akivaizdu viena – Sąjūdis nebuvo vien tik valstybės nepriklausomybės siekęs judėjimas.

Antra, veikdamas iš esmės modernioje sovietinėje sistemoje, jis pirmiausia buvo sovietinės sistemos savikritikos rezultatas, socialinis judėjimas viešai kovojęs už režimo transformaciją gersnio link. Tad dėl keliamų tikslų (žaliosios politikos, kultūrinės savirealizacijos), specifinių grėsmių suvokimo (modernybės sukeltos rizikos kritika) ir asmens vietos socialinės kaitos procese (būtent save perkuriantis žmogus suvokiamas kaip esminis sistemoje transformuojantis veiksnys) pabrėžimo Sąjūdis gali būti priskirtas reflektyviosios modernybės projektui. Tik ilgainiui į reflektyviajai modernybei būdingų tikslų spektrą įsiliejo tautinės ir valstybinės aspiracijos kaip istorinio teisingumo atstatymo forma. Taigi Sąjūdį reikėtų suvokti kaip reikšmingą iniciatyvą ne tik todėl, kad buvo atkurta Lietuvos valstybė, bet ir todėl, kad jis gebėjo identifikuoti ir išsakyti vėlyvojo sovietmečio Lietuvos visuomenės poreikius: asmeninės laisvės siekį, priešpriešinamą priverstinei unifیکacijai ir kontrolei, kitokios, naujos, visuomenės pažangos troškimą, kuri buvo priešpastatyta stalininei-brežnevinei sovietinei sistemai.

Trečia, ši „naujoji pažanga“ pirmiausia buvo pateikiama kaip parama naujoms so-

vietinėms M. Gorbačiovo įgyvendinamoms reformoms, tad, be to, kad buvo alternatyvi komunistų partijai, taip pat buvo ir neosovietinė tiek, kiek teigė galimybę pataisyti pačią sistemą. Tokia strategija turėjo tiek savo priežastis, tiek reikšmingas pasekmes. Kalbant apie priežastis tenka pripažinti, kad tai, kaip atrodė Sąjūdis, yra neatskiriama nuo sovietinės po-totalitarinės sistemos ypatumo – judėjimas buvo permelktas ne tik modernybei būdingo nerimo, bet ir represinėje sistemoje pasireiškiančios baimės. Tad net jei nesutiktume su tuo, kad Sąjūdžio formuluotos idėjos buvo kompromisinės, sąmoningai priderintos prie sovietinės sistemos, gana suprantama, kad neatsižvelgti į tarybinį diskursą projektuojant visuomenės raidos kryptis 1988 m. buvo pavojinga. Dabar neįmanoma pagrįstai atsakyti, kiek tuomet pasireiškęs sovietiskumas atspindėjo nuoširdų norą pagerinti sovietinę sistemą, o kiek suplanuotą manipuliavimą ją griau- nant, tačiau, kad ir kaip būtų, gorbačiovinio idėjų vyravimas yra ženklus. Kokios gi buvo tokios pozicijos pasekmės? Reikia pažymėti, kad tai paskatino gana svarbią, visuomenę telkiančią tendenciją – nuosaiki ir kartu reformatoriška Sąjūdžio pozicija sukūrė sąlygas jį suvokti kaip visus vienijančią darinį. Viena vertus, sovietinio žodyno vartojimas

akcentuojant būtent sovietinės modernybės problemas galėjo iš dalies patenkinti tiek sovietinės sistemos šalininkus, tiek prieš- ninkus. Kita vertus, bet koks pasiūlymas reformuoti vieną ar kitą sritį buvo suvokia- mas kaip alternatyva ankstesnei sovietinei modernybei, todėl galėjo būti siejamas su Sąjūdžiu ir leido jam iškelti gana skirtingus tikslus.

Galiausiai regint visuomenės virsmus praėjus daugiau kaip dvidešimčiai metų po Sąjūdžio sukūrimo galima įžvelgti ir ilgai- kės tokios nuosaikios ir dviprasmiškos stra- tegijos pasekmes. Atrodo, kad masinis judė- jimas tapo iki galo savęs nesuvokusia reflek- tyviaja modernybe keliomis prasmėmis. Pir- ma, devintojo dešimtmečio pabaigoje gana sąmoningai suprasta, kad sovietinės sistemos projektas yra tiek pat neveiksmingas, kiek ir pavojingas. Tačiau nebuvo suvokta, kad modernybės raiškos formos – centralizacija, universalizacija, industrializacija ir t. t. – yra grėsmingai prieštaringos ne dėl to, kad jos sovietinės, o dėl to, kad yra akiai modernios. Peržengus vieną modernybę, atsiduota kitai, nesuvokus vidinių jos prieštaravimų bei iš- šūkių. Antra, akcentuojant herojišką asmenį kaip sovietinę tikrovę griauinantį subjektą, buvo nutylėtas ją palaikęs visa ko kaltinin- kas – asmuo, *aš-pats*.

LITERATŪRA

- Arendt, Hanna. 2005. *Žmogaus būklė*. Vilnius: Margi raštai.
- Beck, Ulrich. 1993. *Risk society – towards a new modernity*. London: Sage Publications.
- Beck, Ulrich, Anthony Giddens and Scott Lash. 1994. *Reflexive modernization: politics, tradition and aesthetics in the modern social order*. Stanford: Stanford University Press.
- Castells, Manuel. 2006. *Tapatumo galia*. Kauņas: Poligrafija ir informatika.
- Bremmer, Rian and Taras, Ray (eds.). 1993. *Nations and Politics in the Soviet Successor States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dawson, Jane. 1996. *Eco-nationalism – anti-nuclear activism and national identity in Russia, Lithuania, and Ukraine*. London: Duke university press.
- Diani, Mario. 2009. „Network and Social Movements: A research program“ in Mario Diani and Doug McAdam (eds.) *Social movements and networks: relational approaches to collective action*. Oxford: Oxford university press.
- Giddens, Anthony. 2000. *Modernybė ir asmenys tapatumas*, Vilnius: Pradai.
- Furmonavičius, Darius. 2009. „Sąjūdis's Peaceful revolution“, *Lituanus* 1(55). Prieiga internete: http://www.lituanus.org/2009/09_1_01%20Furmonavicius.htm [žiūrėta 2011 08 07]
- Furmonavičius, Darius. 2009. „Sąjūdis's Peaceful revolution“, *Lituanus* 2(55). Prieiga internete: http://www.lituanus.org/2009/09_2_01%20Furmonavicius.html [žiūrėta 2011 08 07]
- Juozaitis, Arvydas. 2008. „Politinė kultūra ir Lietuva“, kn. *Sąjūdis ateina iš toli* (parengė Romas Gudaitis, Antanas Rybelis, Angonita Rupšytė). Vilnius: Margi raštai.
- Kirby, David. 1999. *The Baltic World 1772-1993 : Europe's northern periphery in an age of change*. London: Longman.
- Klumbytė, Neringa. 2000. „Narrative and symbolic construction of nation in Lithuania in 1988-1991“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 3-4(5): 51–61.
- Landsbergis, Vytautas. 2009. „V. Landsbergio kalba XII-ajame Lietuvos Sąjūdžio suvažiavime“. Prieiga internete: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=3552&p_d=91923&p_k=1 [žiūrėta: 2011 08 15]
- Laurinavičius, Česlovas ir Sirutavičius, Vidas. 2008. *Sąjūdis: nuo persitvarkymo iki kovo 11-osios*. Vilnius: Baltos lankos.
- Leonavičius, Vilius and Keturakis, Saulius. 2002. „Sovietinė globalioji modernybė ir globalumo-lokalumo suvokimas sovietinėje Lietuvoje“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2(9): 40–49.
- Lieven, Anatoly. 1995. *Pabaltijo revoliucija: Estija, Latvija, Lietuva – kelias į nepriklausomybę*. Vilnius: Baltos lankos.
- Ozolas, Romualdas. 1983. „Pasaulis yra čia“, *Literatūra ir menas* 3: 4.
- Ozolas, Romualdas. 2007. *Žvaigždės blėsta auštant*. Vilnius: Vaga
- Rinkevičius, Leonardas. 2002. „Rizikos bei dvigubos rizikos visuomenės teorija ir jos taikymas sociologinei Lietuvos visuomenės raidos diagnostikai“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2(9): 108–115.
- Rinkevičius, Leonardas and Baločkaitė, Rasa. 2008. „Sovietinės modernybės virsmas: nuo Černobylio bei Ignalinos iki Žaliųjų judėjimo ir Sąjūdžio“, *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2(22): 20–40.
- Vasiliauskaitė, Nida. 2010. „Kodėl „mums“ nieko neatsitiko“. Prieiga internete: <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/article.php?id=34738589> [žiūrėta 2011.08.15]
- Wittig-Marcinkevičiūtė, Eglė. 2011. „Naujoji seno sukirpimo kairė, arba „šiaudinė“ tolerancija neapykantos fone“. Prieiga internete: <http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/e-witting-marcinkeviciute-naujoji-seno-sukirpimo-kaire-arba-siaudine-tolerancija-neapykantos-fone.d?id=41483811> [žiūrėta 2011.08.15]

ABSTRACT

**IN SEARCH OF A *SAJŪDIS* IDENTITY: FEATURES
OF SOVIET REFLEXIVE MODERNITY IN LITHUANIA**

This article aims to present the case for a distinctive *Sajūdis* identity (*Sajūdis* is the Reform Movement of Lithuania) as the basis for consolidating a social movement capable of integrating otherwise diverse networks and social groups in Lithuania during the *Perestroika* era. Following M. Castells, it explores the self-definition, adversaries and societal goals of the movement as presented by *Sajūdis* officials in the first months of its activity, when *Sajūdis* actually became 'the movement of all Lithuania'. The article's basic claim is that the popularity of *Sajūdis* can be explained by its self-representation as a neo-Soviet and multi-issue social movement. In the first case, *Sajūdis* was developing a critique of the 'stagnating Soviet regime' by using arguments already approved by reformist wing of the Communist party, and thus representing a specific Soviet reflexive modernity. At the same time, as a multi-issue social movement, *Sajūdis* took in diverse problems (mainly ecological, social, economical, educational and last and least political), and did not focus on questions of national or state independence as is usually claimed.

Gauta: 2011 08 28

Pateikta spaudai: 2011 12 11

Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas

Vilniaus universitetas

Vokiečių g. 10, Vilnius

justinas.dementavicus@gmail.com